

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

(повне найменування вищого навчального закладу)

факультет політичних наук

(повне найменування інституту, назва факультету (відділення))

кафедра соціології та політології

(повна назва кафедри (предметної, циклової комісії))

«Допущено до захисту»

В. о. завідувача кафедри соціології та політології

Т. В. Лушагіна

“ ” 2025 року

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття ступеня вищої освіти

бакалавр

(ступінь вищої освіти)

на тему: «Політичні аспекти міграційних процесів в сучасному
українському суспільстві»

Керівник:

д. політ. н., професор

Іванов Микола Семенович

(вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Рецензент:

д. політ. н., професор

Євтушенко Олександр

Никифорович

(посада, вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Виконав:

студент IV курсу групи 431

Рябчун Данило Романович

(П.І.Б.)

Спеціальності:

052 «Політологія»

(шифр і назва спеціальності)

ОПП:

«Політологія»

Миколаїв – 2025 рік

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ВІДОМОСТІ МІГРАЦІЇ ТА МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ	7
1.1. Сутність та класифікації міграції	7
1.2. Основні історичні етапи міграційних процесів	12
1.3. Основні чинники міграційних процесів	16
РОЗДІЛ 2. МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ: ДИНАМІКА ТА ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ	20
2.1. Передумови та фактори, що визначають розвиток міграційних потоків в Україні	20
2.2. Законодавчі та політичні ініціативи щодо регулювання міграційних процесів	27
2.3. Тенденції міграційних процесів за останні 5 років	32
2.4. Вплив військового стану в країні на міграцію	34
РОЗДІЛ 3. НАСЛІДКИ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ТА ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ	40
3.1. Вплив міграційних процесів на економіку України	40
3.2. Регулювання міграційних процесів в ЄС	46
3.3. Пропозиції щодо вдосконалення міграційної політики України	55
ВИСНОВОК	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	66

ВСТУП

Актуальність теми зумовлюється глибокими трансформаціями, що охопили Україну впродовж останнього десятиліття. Політична нестабільність, збройна агресія з боку Російської Федерації, тимчасова окупація окремих територій, а також складна соціально-економічна ситуація призвели до активізації як внутрішньої, так і зовнішньої міграції. У таких умовах міграційні процеси набувають не лише демографічного чи економічного, але й виразного політичного характеру, впливаючи на формування державної політики, регіональної безпеки, міждержавних відносин та соціальної єдності. Становлення демократичного суспільства в Україні неможливе без врахування чинників, пов'язаних із переміщенням населення, їх політичною залученістю, громадянською активністю та інтеграцією до політичного простору.

Сучасні виклики, з якими стикається українське суспільство, актуалізують необхідність глибокого наукового осмислення політичних аспектів міграційних процесів. Це стосується як внутрішньо переміщених осіб, так і трудових мігрантів та біженців, чиє політичне включення або виключення формує нову конфігурацію соціально-політичного простору. Політичні рішення, які приймаються щодо врегулювання міграційних потоків, розподілу ресурсів, захисту прав мігрантів та їх адаптації, мають значний вплив на легітимність влади, політичну довіру та стабільність суспільства. Зростаюча політизація міграційних питань вимагає інтеграції міграційної політики у ширший контекст національної безпеки, демократичного врядування та євроінтеграційного курсу України.

Наукове дослідження політичних аспектів міграції є важливим інструментом для розробки ефективної державної політики, що здатна відповідати на виклики часу та забезпечувати інклюзивність політичного процесу. Врахування потреб і прав мігрантів у державному управлінні, формування механізмів політичного представництва та участі переміщених осіб, а також боротьба з політичною маргіналізацією певних соціальних груп

є передумовами сталого розвитку та демократизації України. Таким чином, дослідження політичних вимірів міграційних процесів має не лише наукову, але й практичну значущість для формування нової суспільної моделі, заснованої на принципах солідарності, правової рівності та громадянської відповідальності.

Мета дослідження полягає у всебічному аналізі політичних аспектів міграційних процесів у сучасному українському суспільстві, зокрема виявленні механізмів політичної взаємодії між державою та мігрантами, оцінці впливу міграції на політичну стабільність, участь переміщених осіб у політичному житті, а також у розробці науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення політики в сфері міграції в умовах трансформації українського суспільства.

Враховуючи описану вище мету, перед нами було поставлено наступні **завдання**:

- Дослідити сутність та здійснити класифікацію міграції;
- Описати основні історичні етапи міграційних процесів;
- Сформулювати основні чинники міграційних процесів;
- Описати передумови та фактори, що визначають розвиток міграційних потоків в Україні;
- Дослідити законодавчі та політичні ініціативи щодо регулювання міграційних процесів;
- Здійснити аналіз міграційних процесів за останні 5 років;
- Охарактеризувати вплив військового стану в країні на міграцію;
- Дослідити вплив міграційних процесів на економіку України;
- Дослідити питання регулювання міграційних процесів в ЄС;
- Сформулювати пропозиції щодо вдосконалення міграційної політики України.

Об'єктом дослідження виступають міграційні процеси в українському суспільстві, що охоплюють як внутрішню, так і зовнішню міграцію, зумовлену

соціально-економічними, політичними, безпековими та іншими чинниками, характерними для України на сучасному етапі її розвитку.

Предметом дослідження є політичні аспекти зазначених міграційних процесів, включаючи політичні причини та наслідки міграції, державну міграційну політику, політичну участь мігрантів, механізми їх політичної інтеграції, а також вплив міграційних рухів на політичну стабільність, легітимність влади та функціонування демократичних інституцій в Україні.

Методи дослідження. У процесі виконання дослідження політичних аспектів міграційних процесів у сучасному українському суспільстві було застосовано ряд теоретичні методи, що дозволило здійснити ґрунтовний аналіз як загальнотеоретичних підходів до міграції, так і особливостей її політичного виміру в українському контексті. Провідним методом виступив метод аналізу, який дав змогу розкласти явище міграції на окремі складові та простежити їх взаємозв'язки в політичному, правовому й соціальному контекстах. Метод синтезу сприяв формуванню цілісного бачення проблематики на основі поєднання окремих елементів знань, отриманих під час опрацювання теоретичних джерел, нормативно-правової бази та аналітичних матеріалів. Порівняльно-правовий метод був використаний при дослідженні нормативного регулювання міграційних процесів в Україні та в країнах Європейського Союзу, що дало можливість сформулювати рекомендації щодо адаптації позитивного досвіду до українських реалій. Метод історико-логічного аналізу дозволив розглянути етапи становлення й трансформації міграційної політики у зв'язку з ключовими політичними подіями в державі, зокрема у періоди незалежності, революційних трансформацій та воєнного конфлікту.

Наукове значення одержаних результатів полягає у формулюванні цілісної теоретичної концепції політичного виміру міграційних процесів, що ґрунтується на міждисциплінарному аналізі з урахуванням історичних, правових, соціологічних та політологічних підходів. Запропонована інтерпретація політичних чинників, які зумовлюють і супроводжують

міграційні явища, дозволяє значно розширити межі наукового осмислення міграції не лише як демографічного чи соціального феномена, а як складного політичного процесу, що безпосередньо впливає на функціонування державних інституцій, процеси демократизації, громадянське суспільство та політичну культуру. У межах виконаного дослідження вдалося систематизувати та уточнити понятійний апарат, виявити ключові суперечності у сфері реалізації міграційної політики, а також визначити політичні ризики, пов'язані з недооцінкою міграційного фактору у внутрішній та зовнішній політиці держави.

Практичне значення отриманих результатів виявляється у можливості їх використання для вдосконалення державної міграційної політики, зокрема в частині забезпечення політичної інтеграції внутрішньо переміщених осіб та трудових мігрантів, розробки більш ефективних механізмів політичної участі мігрантів у житті приймаючих громад, а також у формуванні інституційних гарантій захисту їхніх політичних прав. Запропоновані у третьому розділі роботи рекомендації можуть бути використані в практиці органів державної влади, які займаються розробкою та реалізацією політики у сфері міграції, прав людини та внутрішньої безпеки. Крім того, результати дослідження мають потенціал для подальшого використання у процесі підготовки наукових і навчально-методичних матеріалів у сфері політології, міжнародних відносин, соціології та права.

Апробація досліджень.

Структура роботи. Робота складається із вступу, трьох розділів, десяти підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ВІДОМОСТІ МІГРАЦІЇ ТА МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

1.1. Сутність та класифікації міграції

Термінологічне походження слова «міграція» пов'язане з латинським дієсловом *migratio*, що означає переміщення або переселення. У «Демографічному енциклопедичному словнику» під цим поняттям розуміють процес переміщення індивідів (мігрантів) між адміністративними або територіальними одиницями з переходом на нове місце проживання — як тимчасово, так і на постійній основі [1]. У цьому ж джерелі подається поділ міграційних потоків на два основні види — еміграцію та імміграцію. Перша характеризується як добровільний або вимушений виїзд осіб за кордон з метою тривалого або постійного проживання, обумовлений, зокрема, соціально-економічними, політичними чи релігійними чинниками [1]. Імміграцією, у свою чергу, називається процес прибуття осіб до нової країни для життя на тривалий період або без терміну повернення [1].

Різноманітні наукові джерела, включаючи міжнародні документи та конференції, надають численні дефініції поняття міграції. Особливо вартісним у цьому контексті є визначення, запропоноване під час 59-ї сесії Ради Міжнародної організації з міграції у 1989 році. Згідно з ним, міграційний рух є невід'ємним компонентом розвитку країн як тих, що відправляють громадян, так і тих, що їх приймають, а також держав, які поєднують обидві функції — незалежно від природи самого переселення [2].

У «Рекомендаціях Організації Об'єднаних Націй щодо статистичного обліку міжнародної міграції» поняття «мігрант» тлумачиться як особа, яка перебувала на території іншої держави понад один календарний рік, незалежно від мотивів і умов її переміщення. При цьому тимчасові поїздки, пов'язані з туризмом або комерційною діяльністю, не підпадають під цю класифікацію [3].

Європейська конвенція, присвячена правовому становищу трудових мігрантів, розглядає таких осіб через призму правового дозволу на працевлаштування в певній юрисдикції. Згідно з її положеннями, трудовий мігрант — це громадянин іноземної держави, якому офіційно дозволено перебування на території іншої країни з метою здійснення оплачуваної діяльності [4].

Національна академія наук України, зокрема її Інститут демографії та соціальних досліджень, інтерпретує трудову міграцію як просторове переміщення людей, зумовлене прагненням до підвищення матеріального добробуту через ефективніше використання власного трудового потенціалу [5].

Окрему категорію у структурі міграційних процесів складає освітня міграція. Згідно з підходом І. Романенка, вона полягає у тимчасовому переїзді для здобуття освіти або підвищення професійної кваліфікації поза межами постійного місця проживання [6].

Аналіз вищенаведених визначень дозволяє виокремити кілька ключових ознак, що характеризують міграційний процес. Насамперед, це сам факт переміщення особи, по-друге — зміна локації постійного або тривалого проживання, що передбачає адаптацію до нового середовища як до власної «другої батьківщини», і, по-третє — наявність спонукального чинника, яким зазвичай є бажання покращити умови життя чи соціальний статус.

У працях З. Бараник представлено класифікацію мігрантів за рівнем професійної компетенції, що передбачає чотири основні категорії. До першої віднесено осіб з мінімальною освітою або базовими професійними навичками, які можуть виконувати лише нескладну підсобну працю [7]. Друга категорія включає кваліфікованих працівників з технічною освітою, що не змогли або не захотіли реалізувати себе в країні походження; такі мігранти зазвичай здатні працювати в соціальних або виробничих секторах. Третя група — це висококваліфіковані спеціалісти, які мають вищу освіту, професійний досвід, займають керівні посади та здатні ефективно діяти у високотехнологічних,

економічних або фінансових сферах. Нарешті, до четвертої категорії належать так звані «інтелектуальні мігранти» — науковці з вченими ступенями, що переїжджають до інших країн або за власним бажанням, або за запрошенням, і зазвичай залучаються до роботи в академічному чи науково-дослідному середовищі [7].

Для повноцінного осмислення природи міграційних процесів необхідним є їх ґрунтовний поділ на окремі типи, що дає змогу краще зрозуміти спрямованість та специфіку цих переміщень. Систематизація міграції відбувається за рядом ключових характеристик [8]. Одним із базових критеріїв виступає правовий статус: з цієї точки зору міграція може бути легальною або нелегальною. Територіальна класифікація передбачає поділ на міжнародні переселення, тобто такі, що пов'язані з перетином державних кордонів, та внутрішні, коли мігранти залишаються у межах однієї держави.

Наступним важливим параметром виступає мотиваційна складова. Тут розрізняють добровільне переміщення, що, наприклад, охоплює трудову міграцію, переїзди заради професійного зростання чи внаслідок об'єднання родини, а також вимушену міграцію — переміщення, викликані зовнішніми загрозами, такими як війна або переслідування. Ще один критерій класифікації — тривалість міграційного процесу: постійні переїзди протиставляються тимчасовим, які, своєю чергою, поділяються на сезонні, короткотермінові й довготривалі форми. У свою чергу, з огляду на мету, міграцію можна розглядати як спрямовану на пошук притулку, набуття статусу біженця, об'єднання родини, працевлаштування або здобуття освіти.

Якщо розглядати міжнародну міграцію, то вона передбачає переміщення населення з території однієї країни до іншої, обов'язковою умовою чого є перетин національного кордону. У цьому випадку особливого значення набувають норми національного законодавства країни призначення та міжнародно-правові регулятори [8]. Внутрішня ж міграція відбувається без порушення зовнішніх меж держави.

Згідно з класифікацією на правомірну й неправомірну міграцію, перша відбувається за дотримання юридичних вимог — з оформленням віз, дозволів на проживання та отриманням відповідного правового статусу. У той же час нелегальна міграція позбавлена таких процедур, і тому суперечить встановленим правовим нормам.

Вимушена міграція зумовлена різноманітними екстремальними обставинами, зокрема воєнними конфліктами, расовими або релігійними переслідуваннями, природними катаклізмами, а також загрозами життю. До категорії вимушених мігрантів належать, зокрема, переміщені особи та біженці. Останніх можна поділити на дві підгрупи: осіб, які були змушені залишити свої домівки, але залишаються всередині національної території — тобто внутрішньо переміщених, яких іноді ще називають внутрішніми біженцями, — та тих, хто через небезпеку або переслідування покинув межі своєї держави — тобто зовнішньо переміщених осіб або біженців [9].

Добровільні міграційні рухи пов'язані з особистими прагненнями людей, наприклад, покращити життєві умови, змінити соціальне оточення або реалізувати себе в професійній сфері. Одним із найпоширеніших типів добровільного переселення є трудова міграція, що охоплює переміщення економічно активного населення за межі країни з метою працевлаштування та отримання доходу. У межах трудової мобільності виділяють два основні потоки: перший — це міграція осіб з низьким рівнем кваліфікації з країн з обмеженими економічними можливостями до більш розвинених держав, а другий — переміщення спеціалістів з високим рівнем освіти і досвіду, що отримало назву професійної міграції або "відпливу мізків".

Тимчасова міграція, за рекомендаціями ООН, охоплює переміщення тривалістю понад один рік (довгострокова), а також тривалістю від трьох місяців до одного року (короткострокова). До окремого різновиду цієї форми належить сезонна міграція, що здебільшого передбачає переїзд до місця тимчасової зайнятості та подальше повернення додому після завершення робіт. Маятникова міграція, у свою чергу, пов'язана з регулярним

пересуванням між місцем проживання та роботою на короткий термін, наприклад, щоденне або щотижневе перетинання кордону [9].

Особливу категорію становить міграція, пов'язана з родинними зв'язками. Така форма переміщення зазвичай виникає в ситуаціях, коли один або декілька членів сім'ї вже іммігрували й мають офіційний статус у новій країні, а решта прагне до возз'єднання та спільного проживання [9].

З позиції організаційних механізмів переміщення населення виділяють два основні типи мігрантів – тих, чия мобільність координується спеціальними структурами, і тих, хто приймає рішення про переїзд самостійно. Таким чином, у сучасному світі міграційні переміщення відбуваються або у формалізованому, або в автономному вигляді. Перший тип – це так звана організована міграція, яка формується в межах державної політики щодо демографічного та економічного розвитку. У цьому випадку уряди заздалегідь формують нормативно-правову базу, укладають міжнародні угоди, створюють спеціалізовані інституції, впроваджують квоти на переселення та забезпечують ресурсну підтримку для спрямування міграційних потоків відповідно до стратегічних національних інтересів. Другий тип — це неорганізована або самостійна міграція, що відбувається поза участю державних чи громадських організацій. Найбільшими проблемами для такої категорії мігрантів є обмеженість у доступі до достовірної інформації, відсутність адекватного соціального захисту та неможливість повного реалізування правового статусу в новому середовищі [10].

Залежно від механізму реалізації, міграційні потоки можна поділити на кілька форм. Стихійна міграція виникає як наслідок особистого рішення окремих осіб чи родин змінити місце проживання без зовнішнього впливу. Організовану міграцію, навпаки, ініціюють інституційні суб'єкти — державні або приватні органи, які спрямовують цілі групи людей на переселення. Окремої уваги заслуговує ланцюгова міграція, за якої виїзд до іншої країни відбувається завдяки соціальним контактам із тими, хто вже раніше емігрував. Такі соціальні мережі, сформовані на основі родинних або дружніх зв'язків,

полегшують переїзд новим мігрантам, надаючи їм необхідні ресурси, інформацію, фінансову допомогу, житло і підтримку у працевлаштуванні [11].

Кількісний вимір міграцій також є підставою для поділу цього явища. Існує групова міграція, що охоплює одночасне переміщення мешканців певної географічної одиниці — села, міста чи району — до конкретної нової локації. Окрім того, існує сімейна міграція, яка характеризується переселенням цілих родин і може мати як тимчасовий, так і постійний характер. Такий вид міграції суттєво впливає на демографічну ситуацію як у країнах походження, так і в державах призначення, тому її часто називають демографічною. І нарешті, окремо виокремлюється індивідуальна міграція, яка передбачає переселення однієї особи — найчастіше тимчасове, з наміром повернення до країни походження. Ця категорія часто включає осіб, які виїжджають на заробітки без супроводу родини [11].

Таким чином, міграція — це багатогранне і динамічне явище, яке потребує комплексного аналізу. Незалежно від того, з якої наукової або практичної точки зору її досліджувати, завжди присутні фундаментальні елементи: фізичне переміщення особи або групи осіб та наявність певного мотиваційного чинника, що ініціює цей рух. Зважаючи на актуальність глобалізаційних процесів, інтерес до вивчення міграційних процесів з боку науковців невпинно зростає. Сучасні реалії вимагають нових підходів до аналізу як причин, так і наслідків міграції, що лише підкреслює її актуальність як об'єкта міждисциплінарного дослідження.

1.2. Основні історичні етапи міграційних процесів

Щоб зрозуміти природу міграційних процесів, їхні типи та змістовні характеристики, необхідно звернутися до витоків, які сприяли формуванню цього соціального явища. Історичний розвиток міграції тісно пов'язаний із періодом Великих географічних відкриттів, активним розширенням економічних зв'язків між країнами та зростанням взаємозалежності

національних господарств. Саме тоді почала формуватися система міжнародного регулювання переміщення населення, зокрема шляхом створення відповідних міжнародних інституцій та запровадження нормативно-правових засад регулювання міграційних відносин [12].

Попри те, що міграція як процес пересування людей спостерігалася ще у доісторичні часи, точну дату її виникнення визначити неможливо. Проте історики виокремлюють кілька ключових періодів активної міграційної динаміки, починаючи ще зі Середньовіччя. Перший значущий етап міжнародної міграції розпочався наприкінці XV століття, з відкриттям нових материків, таких як Америка, Індія та низка островів в Тихому океані. Внаслідок цих відкриттів розпочалися масштабні переміщення населення, зокрема двома основними напрямками: перший – із Африканського континенту до Америки та Вест-Індії, другий – з Європи до нововідкритих земель. Переважна частина трудових ресурсів експортувалася з колоній Іспанії, Португалії, Великої Британії, Данії та інших європейських метрополій, розташованих у Західній півкулі [13]. Історичні джерела свідчать, що за кілька століть із Африки було вивезено приблизно 20 мільйонів осіб, внаслідок чого чисельність населення цього континенту впродовж 1650–1850 років скоротилася майже на 22% [14]. Цей етап міграції мав примусовий характер і тривав до другої половини XIX століття.

Другий період, що триває від 60-х років XIX століття до початку Другої світової війни, ознаменувався суттєвими зрушеннями у структурі міграційних потоків. На відміну від попереднього періоду, коли домінували примусові переселення, у цей час більшість мігрантів пересувалися добровільно, зокрема з таких країн, як Росія, Австро-Угорщина, Італія. Причинами цього були як економічні труднощі, так і політичні зміни: об'єднання Німеччини (1866–1871), створення Італійської держави (1860–1870), утворення Австро-Угорської імперії, скасування кріпосного права в Російській імперії у 1861 році, а також низка громадянських конфліктів, зокрема в США (1861–1865) [12]. Особливо драматичною була еміграція ірландського населення,

спричинена голодом і бідністю: протягом 1847–1854 років Ірландію залишило майже 2 мільйони осіб — близько третини всього населення країни, а у 1860 році ірландці складали майже 40% усіх емігрантів до США; аналогічні тенденції спостерігалися і у Великій Британії, звідки у 1820–1850 роках емігрувало близько 2 мільйонів осіб, що становило 10% її населення — переважно до Канади та Австралії [15]. У цей період у структурі мігрантів переважали селяни, що відображало демографічну картину країн Європи того часу [13]. Уже з початку XX століття з'являється новий вектор міграцій — з колоній до метрополій, на противагу раніше домінуючому руху з метрополій у колонії. Робітники з колоній найчастіше залучалися до некваліфікованих, фізично важких і низькооплачуваних робіт [13].

Третій етап розпочинається після завершення Другої світової війни й характеризується значним зростанням попиту на робочу силу в США та країнах Західної Європи. Ці держави, які набули політичної й економічної могутності, стали основними центрами тяжіння для трудових мігрантів, оскільки пропонували порівняно високий рівень заробітної плати та стабільність життєвих умов [12]. Цей етап вирізняється масовим характером (щороку пересуваються мільйони осіб), сезонністю міграцій (особливо на сільськогосподарські роботи), а також поширенням нелегальної міграції, зокрема з країн Латинської Америки до США. Така тенденція суттєво вплинула на демографічний склад населення приймаючих країн [13].

Сучасна стадія міжнародної трудової міграції, яку можна вважати четвертим етапом, відзначається появою нового феномена — інтелектуальної міграції. Якщо раніше більшість трудових мігрантів були представниками низькокваліфікованих професій, то нині спостерігається зростання кількості фахівців високого рівня, що шукають кращих умов для професійної реалізації за кордоном. Цей процес, що отримав назву «відтік мізків», особливо актуальний для країн, які не в змозі забезпечити належний рівень оплати та умов праці своїм науковцям, лікарям, інженерам, ІТ-фахівцям [13].

Отже, інтелектуальна міграція формує два ключові напрями: «відтік мізків», що означає втрати для країн-донорів через еміграцію освіченого населення, та «приплив мізків», що надає вагомі переваги державам, які приймають цих фахівців, посилюючи свій інтелектуальний потенціал.

Упродовж понад півстоліття триває жвава наукова дискусія, що бере свій початок у 1960-х роках у Великобританії, стосовно наслідків безповоротної міграції кваліфікованих спеціалістів. Занепокоєння британського наукового середовища було зумовлене масовим виїздом учених та інженерів до Сполучених Штатів. Саме у цей період уперше почали використовуватися поняття, які нині є звичними в аналізі інтелектуального переселення — зокрема, терміни, що описують масову еміграцію високоосвічених фахівців (дослідників, технологів, конструкторів тощо) із Європи до США. Згодом ці терміни стали застосовуватись і до процесів, що охопили держави Азії, Африки та Латинської Америки. Відтак, міграція інтелектуального ресурсу почала асоціюватися насамперед з витоком наукових кадрів і професійних спеціалістів із країн, що розвиваються. У новітній історичній перспективі, особливо після розпаду СРСР, цей процес охопив також і постсоціалістичні держави Східної Європи [16].

Суттєвий вплив на сучасні міграційні потоки чинять транснаціональні та мультинаціональні компанії, які активно включають у свою діяльність працівників з менш економічно розвинутих країн. Це породжує нові форми переміщення робочої сили та закріплює трудову мобільність як один з ключових факторів світового економічного розвитку. З огляду на історичну динаміку та структуру сучасної глобальної економіки, очевидно є наявність взаємозалежності між світовими економічними процесами і міграційними переміщеннями. У такій взаємодії обидва процеси діють взаємно: міграція впливає на структуру економік, а економічні трансформації, своєю чергою, формують нові вектори для міграції [17].

Узагальнюючи аналіз еволюційного розвитку міграційних процесів, можна стверджувати, що ключовими рушіями їх виникнення на міжнародному

рівні були соціально-економічні обставини, а також політичні та суспільні трансформації. У міру розгортання процесів глобалізації, активної лібералізації правового поля щодо міграції та зростаючої взаємозалежності національних економік, міжнародна міграція дедалі більше перетворюється на визначальний компонент соціального прогресу та економічного зростання у світовому масштабі.

1.3. Основні чинники міграційних процесів

Після з'ясування сутності міграції та її типологічного поділу, логічним кроком є аналіз детермінант, які безпосередньо змушують людей залишати свої країни походження. Центральним критерієм, що відрізняє міграційні переміщення від інших форм міжнародної мобільності, виступає мотиваційний фактор — тобто сукупність обставин і спонук, які формують прагнення особи змінити місце проживання. Саме внутрішній імпульс або зовнішній тиск, що підштовхує індивіда до досягнення певної цілі, визначає характер і напрям міграційного потоку.

Як зазначається в наукових джерелах, спектр основних причин, які можуть лежати в основі прийняття рішення про переселення, охоплює широкий перелік мотивацій. Серед них виокремлюють: політичні (зокрема втеча від переслідувань, дискримінацій за національною чи расовою ознакою); воєнні (змушена евакуація, повернення з евакуації тощо); економічні (прагнення знайти роботу, покращити матеріальне становище); соціальні (шлюб, оздоровлення, відпочинок, потреба в медичному лікуванні); екологічні (наслідки стихійних лих, забруднення довкілля, кліматичні зміни); а також інші чинники, серед яких особливе місце посідають релігійні, культурно-етичні та надзвичайні обставини [18].

Попри різноманіття причин, на які вказують міграційні дослідження, експертне середовище здебільшого погоджується з тим, що переважна більшість міграційних рішень зумовлена саме економічними й соціальними

чинниками. Це дозволяє стверджувати, що прагнення до підвищення якості життя, доступу до ринку праці, освіти, медичних послуг, а також до соціальної безпеки, є базовими мотиваційними рушіями, які визначають сучасні міграційні траєкторії.

Таблиця 1.1.

Передумови сучасної масової міграції населення

Економічні передумови	Соціальні передумови
Високий попит на іноземну робочу силу	Погіршення рівня народжуваності серед місцевого населення
Можливість отримання вищих доходів	Старіння населення і необхідність його соціального обслуговування
Високий попит на продукцію та послуги галузей, в яких зайняті мігранти	Можливість отримання додаткових соціальних субсидій для захисту умов праці, життя і здоров'я
Наявність вільних робочих місць і небажання місцевого населення щодо їх заміщення	Матеріальне та моральне заохочення потенційних мігрантів земляками, що емігрували раніше
Високий рівень міграції місцевого населення	Можливість воз'єднання сімей
Високий рівень інвестицій у розвиток галузей, де задіяні мігранти	Поширення заходів соціального захисту на мігрантів
Обмежені видатки держави/бізнесу на оплату праці місцевих найманих працівників	—
Наявність більш привабливого бізнес-середовища	—
Високий рівень розвитку галузей працевлаштування мігрантів	—

Ще одним вагомим поясненням причин, які спонукають людей до переміщення за межі рідної країни, є концепція, розроблена британським науковцем Ернестом Равенштайном. У своїй праці 1889 року під назвою «Закони міграції населення» він одним із перших запропонував цілісну теоретичну модель для інтерпретації міграційних явищ. Його підхід, відомий як модель «виштовхуючих» і «приваблюючих» чинників, ґрунтувався на ідеї, що небажані умови проживання на одній території спонукають людину покинути її, тоді як привабливі обставини в іншій місцевості, навпаки, стимулюють до переселення. Власне сформульовані ним засади передбачають, що основним рушієм переселень є економічні переваги іншої місцевості; інтенсивність переміщень зменшується зі зростанням відстані; переміщення часто мають поетапний характер; міграція є взаємною, тобто люди рухаються в обох напрямках; міграційна активність залежить від індивідуальних соціально-демографічних характеристик таких, як вік, стать чи соціальний статус [19].

Значне підсилення динаміки переміщень населення у світі стало можливим завдяки розширенню глобалізаційних процесів у світовій економіці. Внаслідок інтеграційних тенденцій, що посилювалися в останні десятиліття, численні країни пом'якшили свої міграційні режими, відкривши кордони для працівників, які прагнуть реалізувати себе у більш розвинених економічних системах. Глобалізація не лише формує більш сприятливе середовище для мобільності населення, а й безпосередньо змінює економічні основи функціонування держав, стимулюючи внутрішні зміни у ринках праці, стандартах життя та соціальному забезпеченні [20].

У контексті сучасної економіки дедалі більшої ваги набуває ще одна специфічна форма міграційних потоків – переміщення працівників у межах транснаціональних корпорацій. Така форма мобільності, зазвичай, не розглядається як класична трудова міграція, оскільки є частиною стратегій міжнародного управління людськими ресурсами. Переміщення керівного складу або висококваліфікованих працівників транснаціональних структур найчастіше проходить без жодних адміністративних бар'єрів, оскільки

очікується, що ці фахівці робитимуть істотний внесок у розвиток економіки приймаючої держави.

Нині глобалізація, охоплюючи все більшу кількість країн і секторів, глибоко вплітається в національні економічні системи, посилюючи відкритість ринків та зростання взаємозалежності. Така трансформація сприяє ще більшій мобільності робочої сили на міжнародному рівні. Як результат — процеси міграції та глобалізації формують складну взаємозалежну систему, в якій кожен елемент підсилює або змінює інший, створюючи нову реальність функціонування як світової економіки загалом, так і окремих її національних складників.

РОЗДІЛ 2

МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ: ДИНАМІКА ТА ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ

2.1. Передумови та фактори, що визначають розвиток міграційних потоків в Україні

На сучасному етапі розвитку суспільства явище міграції стало глобальним та поширеним у більшості країн світу. Основною мотивацією для більшості мігрантів є прагнення досягти кращих умов життя, забезпечити економічну стабільність та безпеку для себе й своїх родин [21, с. 2].

Причини та обставини, що визначають масштаби та інтенсивність міграційних переміщень, є багатовимірними. Вони охоплюють широкий спектр економічних, соціальних, політичних і культурних чинників, які в комплексі формують рішення людей змінити місце проживання.

Серед ключових економічних стимулів важливе місце посідає нерівномірний розподіл трудових ресурсів і можливостей для працевлаштування між різними регіонами. Різкий контраст у рівнях заробітної плати між українськими областями та країнами Європейського Союзу спонукає громадян України до еміграції, особливо з депресивних або слаборозвинених регіонів. Крім того, обмежені перспективи професійного розвитку й недостатній рівень підтримки малого бізнесу змушують кваліфікованих працівників, зокрема молодь, шукати кращої долі за кордоном.

У соціальному вимірі однією з ключових передумов міграцій є демографічні виклики, зокрема старіння населення та низький рівень народжуваності. Ці чинники знижують внутрішній ринок праці та стимулюють залучення або витік робочої сили. Окрім цього, якість соціальної інфраструктури, зокрема освіта та медицина, значно впливає на вибір країни для міграції. Молоді люди часто виїжджають за межі України задля отримання вищої освіти або участі в міжнародних програмах обміну, вбачаючи в цьому можливість для подальшої самореалізації. У мирні часи зростає також

кількість сезонних трудових мігрантів і туристів, які тимчасово перебувають за межами країни з метою праці або відпочинку.

На політичному рівні одним із основних регуляторів міграційних процесів є державна політика щодо переміщення осіб. Реформи, що спрощують доступ до працевлаштування за кордоном або полегшують візові процедури, безпосередньо впливають на динаміку зовнішньої міграції. З іншого боку, політичні кризи, нестабільність та військові дії, як показує український приклад, можуть стати поштовхом до масового виїзду населення, як у межах країни, так і за її межі.

Культурні фактори також мають суттєве значення у формуванні міграційних потоків. Наявність етнічних, мовних або релігійних спільнот за кордоном сприяє адаптації новоприбулих та знижує психологічний бар'єр до еміграції. Крім того, інтерес до іноземних культур, прагнення до самореалізації в новому соціальному середовищі або бажання набутися досвіду життя в іншій країні стають дедалі важливішими для молодого покоління.

За результатами соціологічних опитувань, значна частина молоді віком 20–25 років виявляє готовність виїхати з країни принаймні тимчасово, щоб реалізувати свій потенціал. Найбільш популярними напрямками серед українських трудових мігрантів залишаються Польща, Чехія, Італія та Німеччина.

Працівники міграційних служб на основі статистичних даних виділяють основні причини, що спонукають людей до переїзду: бажання заробити більше коштів, підвищити добробут родини, накопичити фінанси для оплати освіти або інвестування в власну справу. Деякі громадяни виїжджають із країни з метою подорожей чи вивчення іноземних мов. У таких випадках міграція не завжди відбувається в рамках правового поля, що призводить до зростання кількості нелегальних мігрантів, яких щорічно затримують міграційні служби [22].

У період до початку війни (2006–2013 роки) внутрішня міграція між регіонами України становила понад третину від загальної кількості

міграційних переміщень. Її частка у зміні чисельності населення в регіонах досягала 89,0 %, у той час як міжнародна міграція впливала лише на 11,0 %. Відносні показники внутрішньої мобільності (розраховані на 10 000 осіб постійного населення) демонстрували стабільність, а коливання між максимальними та мінімальними значеннями по регіонах не перевищували 12,7 %.

Найвищий рівень міграційної активності в цей період був зафіксований у Києві та Київській області, що пояснюється високою привабливістю столиці як центру економічного, соціального та культурного життя. Також активна мобільність спостерігалася в центральній-північній частині країни, до якої належать Житомирська, Київська, Чернігівська, Хмельницька, Вінницька, Черкаська, Полтавська й Кіровоградська області. Сумарні показники міграційних прибуттів та вибуттів у цьому регіоні перевищували 12,0 % [23, с. 87].

Навколо цієї зони спостерігається пояс з підвищеною інтенсивністю міграційних процесів. У протилежність цьому, найнижча мобільність характерна для прикордонних областей, зокрема для Луганської, Донецької, Закарпатської та Львівської. При аналізі регіональної міграції ключовим індикатором є сальдо – різниця між числом прибулих і вибулих осіб. Цей показник дозволяє визначити, які регіони мають приріст населення, а які, навпаки, його втрачають (рис. 2.1).

**Рисунок 2.1. Сальдо міжрегіональної міграції населення України за
2006–2013 роки**

Підсумовуючи, слід відзначити, що столиця України, місто Київ, залишалась найбільш привабливим напрямком міграції, демонструючи щорічне зростання населення приблизно на +15,8 тисяч осіб. Дані національної статистики також свідчать про позитивну динаміку чисельності мешканців у низці регіонів, зокрема у Київській області (+3,7 тисячі осіб), Харківській (+2,0 тисячі осіб), Одеській (+1,8 тисячі осіб), місті Севастополі (+1,6 тисячі осіб), Автономній Республіці Крим (+0,9 тисячі осіб) та Чернівецькій області (+0,5 тисячі осіб). Водночас більшість областей країни (20 регіонів) фіксували відтік населення, з найбільшим негативним сальдо міграції у Луганській (–3,3 тисячі осіб щороку), Кіровоградській (–2,8 тисячі осіб), Донецькій (–2,5 тисячі осіб) та Херсонській (–2,1 тисячі осіб) областях.

У період з 2014 по 2021 рік, що характеризується військовими діями, спостерігалось зростання міграційного приросту населення країни.

**Рисунок 2.2. Сальдо міжрегіональної міграції населення України за
2014–2021 роки**

За аналізований період приріст чисельності населення становив +130,1 тис. осіб, із середнім щорічним збільшенням на +16,3 тис. осіб. Максимальні та мінімальні значення річного приросту варіювали: від +9,3 тис. у 2020 році до +22,6 тис. у 2014 році.

На відміну від міжнародної міграції, ключовим чинником змін у демографічній ситуації залишалася міграція всередині країни. У роки воєнного конфлікту (2014–2021), при відсутності достовірної інформації щодо тимчасово окупованих територій, обсяги зростання населення внаслідок міждержавної міграції знизилися на 30,2% порівняно з довоєнним періодом (2006–2013). Водночас у межах країни спостерігалася значна регіональна диференціація: якщо в умовах миру (2006–2013) амплітуда середньорічного сальдо міграції становила 19 032 особи (від +15 754 у Києві до –3 278 у Луганській області), то в умовах війни (2014–2021) вона досягла 30 004 осіб (від +20 277 у Київській області до –9 727 у Донецькій області). Також відбулася зміна регіонів із найвищими та найнижчими показниками [23, с. 88].

До групи територій з традиційно негативним балансом внутрішньої міграції належать області, розташовані довкола столиці та Київської області: Житомирська, Рівненська, Хмельницька, Вінницька, Черкаська, Кіровоградська, Чернігівська, Сумська.

Із наближенням до зон активних бойових дій зростали масштаби відтоку населення. Зокрема, у Донецькій області від'ємне сальдо зросло в 3,9 раза, в Луганській — у 2,1 раза, в Запорізькій — у 1,8 раза. Відчутні демографічні втрати також зафіксовано в Херсонській і Миколаївській областях.

Розгортання бойових дій спричинило появу нової групи — внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Частина з них евакуювалася з тимчасово окупованих територій, зокрема з АР Крим, м. Севастополя, а також з тимчасово окупованих районів Донецької та Луганської областей. За інформацією Міністерства соціальної політики України станом на 2021 рік, таких осіб нараховувалося 1459,2 тис., серед яких найбільше зареєстровано в Донецькій (512,2 тис.), Луганській (282,5 тис.), Харківській (135,6 тис.), Дніпропетровській (71,5 тис.), Київській (66,0 тис.), Запорізькій (56,3 тис.) та Одеській (38,6 тис.) областях.

Після початку повномасштабного вторгнення РФ 24 лютого 2022 року зросла роль політичних чинників як основних детермінант міграційної поведінки українців. Люди змушені покидати домівки через прямі загрози життю, систематичні порушення прав людини, насильство, а також загальну атмосферу небезпеки. Це формує потужні хвилі примусової міграції, супроводжувані зростанням соціальної напруги та негативними психологічними наслідками.

Міжнародна організація з міграції (МОМ) систематично здійснює базову оцінку потреб громад, які приймають ВПО, для моніторингу змін у кількості та розміщенні офіційно зареєстрованих осіб. У таблиці 2.1 "Кількість внутрішньо переміщених осіб в Україні" подано інформацію за результатами

трьох хвиль таких досліджень із чотиримісячним інтервалом, що дозволяє відстежити динаміку процесів [23, с. 91].

Таблиця 2.1.

Кількість внутрішньо переміщених осіб в Україні

Регіон	19.08.22 (тис. осіб)	11.12.22 (тис. осіб)	30.04.23 (тис. осіб)
Україна	3078,5	3623,1	3624,3
Області:			
Вінницька	179,6	180,5	168,1
Волинська	59,9	51,6	53,7
Дніпропетровська	296,9	362,8	379,9
Донецька	—	40,4	74,6
Житомирська	75,0	70,1	65,4
Закарпатська	171,9	156,4	142,2
Запорізька	172,0	200,9	171,7
Івано-Франківська	110,0	144,8	129,4
Київська	303,2	338,7	331,7
Кіровоградська	86,5	91,5	92,2
Львівська	130,1	256,8	237,1
Миколаївська	73,3	110,9	119,4
Одеська	95,3	132,2	147,3
Полтавська	195,8	200,3	190,8
Рівненська	75,7	82,9	54,0
Сумська	52,8	71,8	79,2
Тернопільська	85,9	83,4	76,8
Харківська	372,7	442,4	483,2
Херсонська	—	—	11,0
Хмельницька	104,3	93,3	80,2

Черкаська	145,7	151,0	133,9
Чернівецька	74,5	71,3	86,1
Чернігівська	77,4	78,8	70,4
Міста:			
Київ	139,9	210,0	246,1

Згідно з результатами досліджень, проведених Gradus, Міжнародною організацією з міграції (IOM) та ООН, найбільшу частку серед осіб, які залишили Україну, становлять люди у вікових категоріях 18–29 і 50–59 років [24].

На підставі цих даних можна зробити висновок, що значна частина населення емігрувала в пошуках більш безпечного та стабільного середовища. Воєнні дії спричинили масштабну втрату відчуття безпеки, економічну дестабілізацію та соціальні виклики, що особливо гостро позначилися на представниках зазначених вікових груп. Їхнє прагнення до самозбереження та пошуку кращих перспектив за межами країни демонструє глибину кризи, спричиненої війною, та наголошує на необхідності формування дієвих механізмів підтримки переміщених осіб, з особливим фокусом на найуразливішій верстві населення.

2.2. Законодавчі та політичні ініціативи щодо регулювання міграційних процесів

Контроль над міграційними потоками є критично важливим завданням для держави, оскільки такі процеси істотно впливають на чисельність населення, рівень національної безпеки та можливості ринку праці. Серед головних причин, що спонукають до врегулювання міграції, можна виокремити демографічні виклики, зокрема зниження народжуваності та старіння суспільства, необхідність інтеграції мігрантів у соціум для

запобігання напруженню, а також безпекові загрози, пов'язані з ризиками терористичної діяльності, контрабандою та незаконною торгівлею людьми.

Українська державна політика у сфері міграції має на меті не лише гарантування прав і свобод особи, але й зміцнення національної безпеки, розвиток економіки та суспільства загалом. Це стратегічний напрям, що водночас враховує як потреби громадян України за кордоном, так і інтереси іноземців, які перебувають у нашій державі на законних підставах.

Відповідно до статті 3 Закону України «Про основні засади державної міграційної політики України», її ключовими завданнями є захист населення, зміцнення національної безпеки, протидія безконтрольній міграції, підтримка українських громадян за межами держави та забезпечення належних умов для легальних мігрантів [22].

Основоположні принципи, на яких ґрунтується державна політика у сфері міграції, закріплені у статті 6 цього ж Закону і включають:

- пріоритет захисту національних інтересів у співпраці з іншими країнами та міжнародними інституціями;
- узгодженість дій державних органів на внутрішньому та міжнародному рівнях;
- національно орієнтований підхід до регулювання міграції;
- комплексне управління як внутрішньою, так і зовнішньою міграцією;
- заохочення повернення українців з-за кордону;
- розмежований підхід до різних категорій мігрантів;
- рівновагу міжрегіональних міграційних потоків та їх ефективний розподіл;
- тісну взаємодію державної влади та органів місцевого самоврядування на місцях;
- впровадження міжнародно визнаних практик законодавчого та інституційного забезпечення політики у сфері міграції;
- суворе дотримання норм міжнародного права і захист людських прав та свобод;

- запобігання будь-яким проявам дискримінації та ксенофобії [22].

Таким чином, ефективне врегулювання міграційних процесів можливе лише за умови дотримання принципу верховенства права та гармонізації з міжнародними правовими стандартами.

Система управління міграційними процесами в Україні ґрунтується на врахуванні динаміки соціально-економічного стану держави, демографічних змін та необхідності стабілізації й регулювання потоків мігрантів. Цей процес реалізується в рамках Конституції України, чинного законодавства з міграційних питань, підзаконних актів, а також міжнародно-правових зобов'язань [25].

Координацію заходів у цій сфері здійснює Державна міграційна служба України, яка є ключовим виконавчим органом у сфері реалізації державної політики з міграції. Задля досягнення поставлених цілей використовуються такі інструменти, як: нормативно-правова база, діяльність відповідних державних інституцій, реалізація спеціалізованих програм, міжнародне партнерство та надання інформаційної підтримки населенню.

Що стосується працевлаштування іноземців, то вони мають право працювати в Україні лише за умови отримання офіційного дозволу, який оформлюється на підставі запрошення від роботодавця. Якщо іноземець перебуває в Україні з метою навчання, то його залучення до трудової діяльності можливе лише в межах освітнього процесу. Визначення кількісних обмежень на працевлаштування іноземців у регіонах країни входить до компетенції Кабінету Міністрів України, який встановлює відповідні квоти.

Ці квоти формуються на основі заявок від місцевих органів влади, органів самоврядування та роботодавців. Самі роботодавці відповідають за належні умови праці для іноземних працівників, включно з оплатою та медичним забезпеченням. Водночас, іноземні громадяни зобов'язані дотримуватись законодавчих норм, які регламентують умови їхнього перебування та праці. Для легального в'їзду до України необхідна наявність

чинного паспорта та візи — у разі, якщо її вимога передбачена відповідним правовим режимом.

Таким чином, українська модель регулювання міграції спирається на комплексну політику, орієнтовану на захист національних інтересів та збалансований розвиток держави [25].

У кожної держави існує своя стратегія управління міграцією, яка залежить від її географічних параметрів, чисельності населення та рівня соціально-економічного прогресу. У багатьох країнах світу домінують адміністративно-правові інструменти, за допомогою яких обмежується чисельність мігрантів, впорядковується структура та обсяг міграційних потоків. Серед таких засобів: візові вимоги, системи контролю за міграцією, регламентація діяльності трудових мігрантів і посередників, запровадження заборон і обмежень, встановлення квот, а також визначення правового статусу іноземців.

Держави також можуть коригувати частку іноземної робочої сили на національному ринку праці, регулювати робочий час, а також запроваджувати обмеження на участь іноземців у визначених секторах економіки.

Втім, більш стабільні результати дають економічні важелі, зокрема фінансові стимули, які створюють сприятливі умови для трудової та демографічної міграції. У країнах, де існує загроза втрати працездатного населення та прогресує депопуляція, такі механізми наразі ще не набули належного розвитку й використання.

Фінансове регулювання відіграє провідну роль у реалізації економічної політики держави, виступаючи не лише важелем впливу на соціально-економічні трансформації, але й базовим елементом фінансової стратегії держави. Його впровадження зумовлене необхідністю мобілізації фінансових ресурсів для покриття суспільних потреб, які не можуть бути задоволені виключно ринковими механізмами. Однією з таких потреб є надання соціальних гарантій населенню, що опосередковано впливає на регуляцію міграційних потоків. Завдяки чіткому визначенню цілей фінансової політики

стає можливим ефективне управління розподілом коштів у суспільстві й забезпечення соціального добробуту [26, с. 5].

Зміст фінансового регулювання полягає у втручанні держави в економіку шляхом цілеспрямованого перерозподілу фінансових потоків між різними секторами, що дозволяє згладити економічні дисбаланси, усунути соціальні нерівності й досягти загальної макроекономічної рівноваги [25].

Особливістю фінансового впливу є його непряма дія на міграційні процеси — через соціальні показники, а не безпосереднє втручання. Основна мета таких заходів — стабілізація економіки, подолання фінансових кризових явищ і стимулювання зростання, що є запорукою поліпшення рівня життя населення.

Крім цього, державна політика передбачає низку інших заходів у сфері регулювання міграції. Серед них:

- оновлення правової бази міграційного законодавства, що передбачає адаптацію норм до актуальних потреб суспільства;
- створення нових або модернізація існуючих інституцій, які займаються контролем за в'їздом, перебуванням та працевлаштуванням іноземців, а також обробкою звернень щодо надання притулку;
- укладення міжнародних угод для координації міграційної політики з іншими державами, боротьби з нелегальною міграцією та захисту прав осіб, що переїжджають;
- впровадження програм легальної міграції — включаючи ініціативи щодо тимчасової або постійної зайнятості, возз'єднання сімей, отримання освіти;
- фінансування проєктів, спрямованих на адаптацію мігрантів: навчання мови, ознайомлення з культурою, підтримка їхнього підприємництва;
- залучення мігрантів до програм професійної орієнтації, перекваліфікації та інтеграції в ринок праці.

Міграційна політика України має вирішальне значення з кількох причин. По-перше, вона сприяє економічному піднесенню, оскільки мігранти

можуть компенсувати дефіцит робочої сили в окремих галузях, а також привносити нові знання та технології. По-друге, ефективне управління міграцією зміцнює соціальний порядок, знижує рівень нелегальної праці та криміналізації середовища, а також полегшує інтеграцію мігрантів у громади. По-третє, важливою складовою є захист основоположних прав приїжджих — через забезпечення доступу до охорони здоров'я, освіти, гідних умов проживання та праці.

Загалом, збалансована міграційна політика дає змогу не лише підвищити ефективність національної економіки, а й гарантувати соціальну безпеку та забезпечити належний рівень захисту прав усіх учасників міграційних процесів.

2.3. Тенденції міграційних процесів за останні 5 років

Міграційні процеси є важливим аспектом соціально-економічного розвитку будь-якої країни. Вони впливають на демографічну ситуацію, ринок праці, економічну стабільність та соціальну структуру населення. В Україні, з огляду на політичні, економічні та соціальні трансформації, міграційні процеси зазнали значних змін протягом останніх п'яти років. Цей період охоплює як мирний час, так і період збройної агресії Російської Федерації, що суттєво вплинуло на міграційні тенденції.

До початку збройної агресії Російської Федерації в Україні спостерігалася стабільна тенденція до зовнішньої міграції, зокрема трудової. За даними Міністерства соціальної політики України, до 2022 року кількість українських трудових мігрантів за кордоном становила 2,5–3,0 млн осіб. Основними напрямками міграції були Польща, Чехія, Італія та інші країни Європейського Союзу.

З початком збройної агресії Російської Федерації у лютому 2022 року ситуація змінилася кардинально. За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), станом на грудень 2023 року кількість

українців, які опинилися за кордоном через війну, становила 6,3 млн осіб . З них понад 5 млн осіб виїхали до країн Європейського Союзу, зокрема до Польщі, Німеччини, Чехії та інших держав.

Ці мігранти здебільшого отримали тимчасовий захист, що дозволяє їм працювати, навчатися та отримувати медичне обслуговування в країнах перебування. Водночас, за даними Євростату, серед 4,3 млн українців, які на кінець жовтня 2023 року перебували в країнах ЄС, 63,2% становили жінки, 33,2% – особи до 18 років, 60,7% – особи віком 18–64 роки, 6,1% – особи віком 60 років і старші.

Внутрішня міграція в Україні також зазнала значних змін за останні п'ять років. До початку війни внутрішньо переміщені особи (ВПО) здебільшого були результатом економічних причин, таких як пошук кращих умов праці та життя. Однак з початком збройної агресії ситуація змінилася. За даними Міжнародної організації з міграції (МОМ), станом на середину 2022 року чисельність внутрішньо переміщених осіб в Україні сягнула близько 7,1 млн осіб .

Ці переміщення були зумовлені бойовими діями, окупацією територій, руйнуванням інфраструктури та іншими факторами. Більшість ВПО оселилися в західних та центральних регіонах України, зокрема у Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській та Черкаській областях.

Міграційні процеси за останні п'ять років мали суттєвий вплив на демографічну ситуацію в Україні. Згідно з прогнозами Ради Європейського Союзу, унаслідок війни та залежно від її тривалості населення України може скоротитися на 24–33% довоєнного рівня . Це зменшення чисельності населення може призвести до старіння нації, зниження працездатного населення та збільшення навантаження на соціальні системи.

Крім того, значна частина мігрантів – жінки та діти працездатного віку – мають вищу або незакінчену вищу освіту. Це створює потенціал для інтеграції цих осіб у ринки праці країн перебування, що може сприяти їхній соціальній адаптації та економічному розвитку цих країн.

Міграція має значний вплив на економіку як України, так і країн, що приймають мігрантів. З одного боку, виїзд працездатного населення зменшує робочу силу в Україні, що може призвести до зниження виробничого потенціалу та економічного зростання. З іншого боку, мігранти, які перебувають за кордоном, надсилають грошові перекази своїм родинам в Україні, що сприяє підтримці економіки на місцях.

За даними Національного банку України, у 2022 році обсяг грошових переказів від трудових мігрантів становив близько 14,5 млрд доларів США, що є важливим джерелом валютних надходжень для країни.

2.4. Вплив військового стану в країні на міграцію

Збройна агресія Російської Федерації спричинила масштабні хвилі переміщення громадян України — як у межах країни, так і за її межі. Частина тих, хто залишив територію України, з часом повернулися додому, інші — змогли налагодити нове життя за кордоном. Проте останніми роками простежується тенденція до зростання кількості людей, які остаточно обирають шлях еміграції. У зв'язку з цим перед державою постає складне завдання — забезпечити політичне, соціальне та економічне повернення і реінтеграцію громадян, які тимчасово покинули Україну.

Щоб краще зрозуміти внутрішні переміщення, необхідно уточнити, хто саме належить до категорії внутрішньо переміщених осіб (ВПО). До цієї групи відносяться особи, які на законних підставах проживали на території України, однак були змушені залишити свої постійні місця проживання внаслідок бойових дій, окупації, насильства, грубих порушень прав людини або стихійних і техногенних катастроф [21].

Факт переміщення офіційно підтверджується лише на підставі довідки про взяття на облік як ВПО. Відсутність цього документа унеможливорює реєстрацію особи в системі державного обліку, тому фактична кількість переміщених громадян може бути суттєво вищою, ніж офіційні дані.

Наприклад, інформація, надана Міністерством соціальної політики, може не охоплювати всіх, хто не звернувся по відповідний статус.

За даними, отриманими ГО «ОПОРА», станом на 12 грудня 2022 року в Україні було зареєстровано 4,9 мільйона внутрішньо переміщених осіб. Із них 3,6 мільйона змінили своє місце проживання після початку повномасштабного вторгнення. У межах цієї статистики 2,5 мільйона осіб не можуть повернутися додому через руйнування житла, бойові дії або окупацію територій. При цьому понад мільйон переміщених осіб — це діти (1 093 821) [27].

Хоча Мінсоцполітики не надало точної кількості дорослих ВПО, орієнтовно ця цифра може становити приблизно 3 799 079 осіб, виходячи з простих арифметичних підрахунків [27].

Серед регіонів, які прийняли найбільшу кількість ВПО, лідирує Львівщина (13% від загального числа). За нею слідує Закарпатська область (9%), далі — місто Київ (7%), а Житомирська область прийняла близько 5% переміщених осіб.

У міжнародному праві статус біженця визначається Женевською конвенцією 1951 року, відповідно до якої біженцем може бути особа, яка змушена покинути свою країну через переслідування за ознаками раси, віросповідання, національності, належності до певної соціальної групи або політичних поглядів і яка не може або не бажає повернутися під захист своєї держави з огляду на обґрунтовані побоювання [21].

Аналогічні положення містяться у національному законодавстві України (стаття 1 Закону «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту») та у праві інших держав, зокрема Польщі (стаття 13 Закону «Про надання захисту іноземцям на території Республіки Польща»).

Окрему категорію становлять шукачі притулку — особи, які подали заяву на отримання захисту, але ще не пройшли всі етапи розгляду. Усі біженці спершу мають статус шукача притулку, але не кожен із них отримає офіційне визнання. Щоб це сталося, людина має переконливо обґрунтувати свої

побоювання переслідувань. У разі, якщо заявник не відповідає критеріям Конвенції 1951 року, він все ж може розраховувати на «додатковий захист». Цей вид захисту застосовується у випадках, коли повернення в країну походження несе реальну загрозу життю чи здоров'ю через масове насильство, війну або систематичні порушення прав людини.

Особи, які підпадають під категорію тих, хто потребує тимчасового захисту, охоплюються спеціальним механізмом, передбаченим Директивою Ради Європейського Союзу 2001/55 від 20 липня 2001 року. Цей механізм призначений для реагування на великомасштабний або очікуваний наплив людей з-за меж ЄС, які не мають змоги повернутися до своєї держави через надзвичайні обставини. Його завдання — оперативне надання захисту таким людям у ситуаціях, коли звичайна система надання притулку може бути перевантажена, що ставить під загрозу її ефективність і права осіб, які шукають захист.

Поняття «переміщені особи» охоплює іноземців або осіб без громадянства, які були вимушені залишити місце постійного проживання внаслідок конфліктів, примусових депортацій або евакуацій, ініційованих, зокрема, міжнародними інституціями. Вони не можуть безпечно повернутися додому через ситуацію, що загрожує їх життю або здоров'ю. Такі особи підпадають під визначення, наведені у статті 1А Женевської конвенції, або інших відповідних міжнародних і національних правових документах. Йдеться насамперед про тих, хто рятується від воєн, насильства або переслідувань.

Ключовою міжнародною організацією, яка опікується захистом вимушено переміщених осіб, є Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН). Вона здійснює спостереження за ситуацією у світі, фіксує актуальні показники, а також забезпечує поширення інформації щодо масштабів і динаміки переміщень. Згідно з її оцінками, з початку повномасштабної війни 24 лютого понад 5,2 млн українців покинули країну і досі не повернулися. При цьому варто враховувати, що ця статистика не

охоплює тих, хто виїжджав через територію Російської Федерації і згодом знайшов притулок в інших державах [21].

За інформацією Міністерства закордонних справ України станом на 1 лютого 2023 року, за межами країни перебуває близько 7,99 млн українських громадян. Із них майже 5,84 млн — це повнолітні [28]. Згідно з демографічним розподілом, 63% українців за кордоном — дорослі, 22% — неповнолітні, а дані про вік решти 15% наразі відсутні [29].

Дослідження показують, що у випадку загострення бойових дій, 62% населення надає перевагу залишитися у нинішньому місці проживання. Серед тих, хто все ще перебуває в Україні, 29% висловили бажання переїхати — 19% в інший регіон країни, а 10% за кордон.

Що стосується українців, які зараз мешкають за межами батьківщини, то тенденція до повернення залишається стабільною: 67% респондентів планують повернутися додому, щойно це стане можливим. Водночас зросла кількість осіб, які не можуть чітко визначити свої подальші дії щодо постійного проживання за кордоном. З них 58% мають технічну можливість залишитися в інших країнах, а 18% — ні [30, с. 13].

Через запроваджені обмеження на виїзд для чоловіків віком від 18 до 60 років, переважну частину українців за кордоном складають жінки та діти. Згідно з опитуваннями ООН, жінки становлять понад 85% усіх респондентів. Така диспропорція потенційно може вплинути на соціальну структуру як України, так і країн, які надали прихисток. Зокрема, можливе зростання числа чоловіків, що прагнуть виїхати з метою возз'єднання з родиною. Однак наразі невідомо, скільки саме чоловіків можуть скористатися цією можливістю, якщо вона з'явиться в майбутньому.

Небезпека для життя в Україні залишається основною перешкодою для повернення мігрантів, які виїхали за кордон. Серед інших вагомих причин, що стримують їхнє повернення, найчастіше називають відсутність можливості працевлаштування в Україні (40%), більш сприятливі умови проживання за кордоном (26%) та втрату або відсутність житла в рідній країні (24%).

Фінансові труднощі залишаються домінуючим фактором, який змушує українців шукати кращого життя за кордоном — 64% респондентів вказали саме брак коштів як головну причину міграції [30, с. 23].

«Сьогодні Україна переживає наймасштабнішу міграційну хвилю з часів Другої світової війни. Понад 6 мільйонів наших громадян нині перебувають за межами країни. Щомісяця зростає кількість тих, хто знайшов там роботу. Наша ключова мета — повернути їх. Серед основних чинників повернення — безпека, доступ до праці або можливість займатися підприємництвом, доступ до освіти і житлове забезпечення. Уряд уже працює над цими напрямками», — заявила Міністр економіки Юлія Свириденко [29].

Очевидно, що репатріація мільйонів українських громадян вимагатиме суттєвих зусиль як з боку держави, так і від міжнародних партнерів.

Однією з найсерйозніших проблем сучасної України є демографічний спад — він став справжнім викликом з моменту здобуття незалежності у 1991 році. Колись популярне гасло 1990-х «Нас 52 мільйони», що навіть тоді не зовсім відповідало дійсності, нині сприймається як відгомін давно минулої епохи. Постійне перевищення смертності над народжуваністю, інтенсивна еміграція — особливо серед молоді, зменшення кількості новонароджених та загальна соціально-економічна нестабільність зробили процес депопуляції системною проблемою в країні.

На основі даних уряду станом на 1 грудня 2019 року, населення України (без урахування тимчасово окупованих територій) становило 37,3 млн осіб. Водночас, згідно з інформацією Держстату, на 1 лютого 2022 року чисельність населення (виключаючи АР Крим) оцінювалася в 41,1 млн осіб. Щороку населення скорочувалося більш ніж на 420 тис. осіб [31].

Цікавим є факт, що для оцінки чисельності населення використовуються також дані про активні мобільні номери. Уряд ще у 2019 році застосував цей підхід. У зв'язку з цим громадянська мережа ОПОРА звернулася до Державної комісії з питань зв'язку, аби отримати відповідну інформацію від операторів — «Київстар», «Vodafone» та «Lifecell».

За станом на 6 червня 2023 року, загальна кількість активних SIM-карток сягнула понад 48,3 млн. Зокрема, у «Київстар» — 24,3 млн, у «Vodafone» — 15,4 млн, а в «Lifecell» — 8,6 млн. Найбільше таких карток було зафіксовано в Києві — 5,5 млн, на території Дніпропетровської області — 4,6 млн, і на Львівщині — 3,65 млн.

В аналітичному звіті Національної комісії з питань регулювання зв'язку (НКРЕ) за 2022 рік зазначається, що середній показник кількості SIM-карток на 100 мешканців становить 143. Виходячи з цієї пропорції, можна зробити припущення, що чисельність населення на підконтрольній Україні території не перевищувала 33,8 млн осіб [32].

Загалом, з моменту проголошення незалежності в 1991 році й до початку повномасштабної війни 24 лютого 2022 року, кількість населення України зменшилася більш ніж на 8 мільйонів осіб.

РОЗДІЛ 3

НАСЛІДКИ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ТА ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

3.1. Вплив міграційних процесів на економіку України

Міграційні процеси є важливою складовою соціально-економічного розвитку будь-якої держави, зокрема України, яка в останні десятиліття стала активним учасником глобальних міграційних потоків. Особливості внутрішньої та зовнішньої міграції населення, їх масштаби, спрямованість і наслідки мають безпосередній вплив на національну економіку, що проявляється у зміні структури ринку праці, рівня зайнятості, виробничого потенціалу, споживчого попиту, обсягів державного бюджету, трансфертних потоків та соціальної політики. Міграція, будучи реакцією на соціально-економічні диспропорції між регіонами та країнами, є, водночас, каталізатором і наслідком структурних змін в економіці.

Однією з ключових характеристик економічного впливу міграції на Україну є трудова міграція, яка становить суттєвий сегмент зовнішньої мобільності населення. З початку 1990-х років трудова міграція стала масовим явищем, обумовленим різким падінням рівня життя, кризовими явищами на ринку праці, високим рівнем безробіття та відсутністю перспектив професійного розвитку. За даними міжнародних організацій, близько 2,5–3 млн українських громадян постійно або тимчасово перебувають за межами країни в пошуках роботи. Водночас, за оцінками деяких експертів, реальні обсяги трудової міграції можуть бути ще вищими, враховуючи неофіційний характер частини міграційних потоків.

З економічної точки зору, трудова міграція породжує як позитивні, так і негативні наслідки. З одного боку, вона сприяє зменшенню напруги на внутрішньому ринку праці, особливо у регіонах з високим рівнем безробіття. Це дозволяє частково компенсувати відсутність ефективних програм зайнятості, особливо для молоді та осіб передпенсійного віку. З іншого боку,

тривала міграція висококваліфікованих працівників, зокрема з галузей медицини, освіти, ІТ-сфери, а також робітничих спеціальностей, призводить до зниження людського капіталу, зменшення продуктивності праці всередині країни та гальмування економічного розвитку. Витік інтелектуального потенціалу має довгострокові деструктивні наслідки, що позначаються не лише на темпах економічного зростання, а й на інноваційній здатності держави.

Фінансовим аспектом впливу зовнішньої міграції є грошові перекази мігрантів, які протягом останніх років стали важливим джерелом валютних надходжень до України. За даними Національного банку України, щорічні обсяги грошових трансфертів від трудових мігрантів перевищують 10 млрд доларів США, що становить істотну частку ВВП. З одного боку, ці кошти сприяють підвищенню добробуту домогосподарств, забезпечують додаткове фінансування споживчого попиту, стимулюють розвиток малого бізнесу та розширюють можливості інвестування в освіту і охорону здоров'я. З іншого боку, такі фінансові вливання часто мають короткостроковий ефект, не трансформуючись у довготривалі інвестиції в реальний сектор економіки. Крім того, залежність від зовнішніх трансфертів створює ілюзію економічної стабільності, не стимулюючи розвиток внутрішніх джерел росту.

Важливо зазначити, що активна трудова міграція має регіональну специфіку. Західні області України (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська) демонструють вищу міграційну активність порівняно з іншими регіонами, що пояснюється історичними, культурними та географічними чинниками. Така нерівномірність у масштабах зовнішньої міграції посилює регіональні диспропорції, адже відтік робочої сили з окремих територій призводить до зменшення податкової бази, скорочення споживчого ринку та деградації інфраструктури.

Окрім зовнішньої, внутрішня міграція також чинить помітний вплив на економіку країни. Переміщення населення всередині країни, зокрема з сільських у міські райони, з депресивних регіонів до економічно активних

центрів, змінює структуру зайнятості, формує нові локальні ринки праці та вимагає адаптації соціальної інфраструктури. У зв'язку з початком військової агресії Росії проти України у 2014 році, а особливо після повномасштабного вторгнення у 2022 році, внутрішня міграція набула форми вимушеного переміщення. Станом на 2023 рік, в Україні було офіційно зареєстровано понад 5 млн внутрішньо переміщених осіб, що створило додаткове навантаження на економіку регіонів, які приймають переселенців. Це вимагає перерозподілу бюджетних ресурсів, розширення житлового фонду, створення додаткових робочих місць та послуг, що в умовах воєнного стану є надзвичайно складним завданням.

Окрему увагу слід приділити впливу міграції на демографічну ситуацію, що, у свою чергу, опосередковано відображається на економіці. Постійний відтік працездатного населення призводить до зростання демографічного навантаження, старіння нації, зменшення частки економічно активних осіб у структурі населення. У довгостроковій перспективі це знижує потенціал внутрішнього попиту, ускладнює функціонування пенсійної системи, збільшує навантаження на охорону здоров'я та соціальне забезпечення. Демографічна криза, спричинена комбінацією низької народжуваності, підвищеної смертності та активної міграції, становить серйозний виклик для забезпечення сталого економічного розвитку.

На рівні галузевої економіки вплив міграції проявляється у структурних зрушеннях. У аграрному секторі, наприклад, дефіцит сезонної робочої сили стимулює автоматизацію процесів, однак одночасно підвищує собівартість продукції. У будівельній галузі, де зазвичай працювали представники робітничих професій, спостерігається уповільнення темпів зростання внаслідок відтоку кваліфікованих кадрів за кордон. У сфері охорони здоров'я та освіти – критичний дефіцит персоналу, особливо у сільській місцевості, де й без того існує нестача кадрів. Натомість у деяких секторах, таких як ІТ чи сфера послуг, спостерігається зворотний тренд — мігранти,

здобувши досвід за кордоном, повертаються до України з новими знаннями, контактами та капіталом, сприяючи модернізації галузі.

У контексті економічної політики, міграційні процеси вимагають формування ефективної стратегії управління мобільністю населення. Необхідною є розробка комплексного підходу, який включав би стимулювання репатріації, підтримку реінтеграції трудових мігрантів, розвиток інфраструктури для переселенців, створення сприятливих умов для залучення інвестицій діаспори, а також підтримку малого та середнього бізнесу, орієнтованого на потреби мігрантів. Державна політика має спрямовуватися на трансформацію міграції з фактору втрат у ресурс економічного зростання.

Поглиблення аналізу економічного впливу міграції вимагає також розгляду міжнародного досвіду та його співвідношення з українським контекстом. У ряді країн Центральної та Східної Європи, таких як Польща, Румунія чи Литва, що також зіткнулися з масовою трудовою міграцією, уряди запровадили програми реінтеграції та залучення своїх громадян, що працюють за кордоном, до національного економічного розвитку. Наприклад, Польща запровадила низку програм, орієнтованих на повернення працівників, що працювали в країнах ЄС, пропонуючи податкові пільги, гранти на відкриття бізнесу та спрощену систему соціальної адаптації. В Україні подібні ініціативи поки що не отримали належного розвитку, що знижує ефективність використання потенціалу трудових мігрантів.

Важливим аспектом є роль української діаспори як джерела інвестиційного, інтелектуального та комунікаційного капіталу. Дослідження показують, що представники закордонної української спільноти можуть бути залучені до трансферу знань, інновацій та сучасних управлінських практик у національну економіку. Однак для цього потрібне створення прозорих інституційних умов, подолання корупційних бар'єрів, забезпечення гарантій захисту власності та прав інвесторів. У протилежному разі навіть патріотично

налаштована частина діаспори не ризикуватиме вкладати ресурси у проєкти в Україні.

Крім того, глобальні міграційні тренди та демографічні виклики, що постають перед Україною, вимагають перегляду державної імміграційної політики. В умовах хронічного дефіциту робочої сили та скорочення чисельності населення, уряд повинен розглянути можливість цілеспрямованого залучення іноземних трудових ресурсів, особливо у галузі сільського господарства, будівництва, обслуговування та охорони здоров'я. Така політика потребує ретельного балансування між економічною доцільністю, соціальною адаптацією мігрантів та забезпеченням національної безпеки. Водночас важливо враховувати ризики, пов'язані з культурною асиміляцією, інтеграцією в локальні громади та збереженням соціальної єдності.

Особливе значення має вплив воєнної міграції, викликаній повномасштабною агресією Російської Федерації проти України у 2022 році. Масовий виїзд українського населення, особливо жінок, дітей і людей похилого віку до країн Європейського Союзу та інших держав світу, спричинив безпрецедентні зміни в структурі трудових ресурсів. За даними міжнародних організацій, станом на середину 2023 року понад 6 мільйонів українців перебували за кордоном у статусі тимчасового захисту, що становить приблизно 15% довоєнного населення. Це призвело до суттєвого зменшення внутрішнього попиту, зниження обсягів споживання, падіння виробничої активності в низці галузей та зменшення надходжень до бюджету.

Водночас, значна частина громадян, що виїхали, залишається економічно активною, працюючи легально за кордоном, сплачуючи податки в країнах перебування та здійснюючи грошові перекази в Україну. Це підтримує фінансову стабільність на коротку перспективу, однак створює ризик тривалої втрати людського капіталу в разі відсутності механізмів повернення цих громадян. Ситуація ускладнюється ще й тим, що частина мігрантів інтегрується в соціальні системи приймаючих країн, отримуючи доступ до

освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, що знижує ймовірність їх повернення після завершення війни.

З точки зору економіки, така втрата активного населення є серйозним викликом для післявоєнного відновлення. Відбудова країни потребуватиме великої кількості робочої сили, зокрема інженерів, будівельників, лікарів, освітян, менеджерів, спеціалістів у сфері публічного управління. За умови, якщо частина з цих спеціалістів залишиться за кордоном, відновлення може затягнутися або потребувати залучення іноземних працівників. Тому стратегія економічної політики має передбачати стимули для повернення, включаючи преференції у сфері оподаткування, надання доступу до кредитних ресурсів, підтримку у професійній реалізації та сприяння у житловому забезпеченні.

У макроекономічному вимірі міграційні процеси також впливають на грошово-кредитну та фіскальну політику держави. З одного боку, надходження від зовнішніх трансфертів дозволяють підтримувати стабільність валютного курсу та забезпечувати валютні резерви. З іншого – такий ефект є вразливим до зовнішніх шоків, включаючи зміну імміграційного законодавства країн-партнерів, економічні кризи у ЄС чи зміну політичної кон'юнктури. У фіскальному плані держава недоотримує частину податків від праці своїх громадян за кордоном, що змушує компенсувати ці втрати за рахунок внутрішніх джерел або зовнішніх запозичень.

Зміни у структурі споживання, викликані міграцією, також трансформують економічну поведінку домогосподарств. Сім'ї мігрантів часто демонструють зростання обсягів витрат на споживчі товари, послуги, освіту, медицину, житло. Це стимулює окремі сектори економіки, зокрема роздрібну торгівлю, будівництво, сферу освітніх послуг. Водночас зростає частка імпортованих товарів у загальному обсязі споживання, що погіршує торговий баланс та посилює залежність від зовнішніх постачальників.

Міграційні процеси також справляють опосередкований вплив на інноваційну динаміку в країні. З одного боку, відтік науковців та інженерних кадрів гальмує розвиток науково-дослідницької бази, зменшує кількість

патентів, знижує темпи впровадження нових технологій. З іншого боку, частина тих, хто працює за кордоном, бере участь у наукових колабораціях, долучається до транснаціональних дослідницьких проєктів, що може стати основою для трансферу інновацій до України у разі створення відповідних інституційних умов. Програми підтримки науковців-українців за кордоном, налагодження партнерств між українськими та європейськими вишами, грантове фінансування з боку ЄС можуть бути використані для інтеграції здобутих знань в національну систему науки.

У сфері освіти та підготовки кадрів міграційні процеси формують нові виклики для системи професійної орієнтації, що має враховувати зміни на ринку праці та потребу в адаптації освітніх програм до реалій мобільного середовища. В умовах зростаючої відкритості міжнародного ринку праці, необхідною є гармонізація освітніх стандартів, акредитація дипломів, мовна підготовка, формування навичок міжкультурної комунікації. Це дозволить українським працівникам більш ефективно конкурувати на міжнародному рівні, а також збільшить шанси на їх повернення з набутим досвідом у разі покращення внутрішніх економічних умов.

Таким чином, міграційні процеси в Україні мають багатовекторний вплив на економіку – від безпосереднього впливу на ринок праці до стратегічних наслідків для людського капіталу, бюджетної стабільності та інноваційного розвитку. Успішне управління міграційними викликами потребує цілісного підходу, орієнтованого на використання позитивного потенціалу мобільності населення та мінімізацію її негативних ефектів.

3.2. Регулювання міграційних процесів в ЄС

Міграційні явища історично спричиняли формування нових державних утворень, змінювали геополітичну карту світу, впливали на культурні взаємодії, економічні процеси та політичні структури як окремих регіонів, так і цілих цивілізацій.

Масове переселення населення є одночасно природним елементом соціального розвитку та відображенням внутрішніх процесів у суспільстві, а також маркером економічного стану країни. Його наслідки виявляються у глибоких трансформаціях соціально-економічного ландшафту в різні історичні епохи, формуючи складну й динамічну систему взаємозалежностей, що проявляється через напрями, особливості та закономірності міграції [28, с. 48].

Відповідно до визначення, що його надала Організація Об'єднаних Націй у сфері статистики міжнародної міграції, поняття «мігрант» охоплює осіб, які перебували поза межами країни свого походження понад один рік — незалежно від мотивації переїзду, будь то добровільний вибір або вимушене рішення. Це визначення не стосується осіб, що тимчасово відвідують іншу державу з туристичною, діловою чи аналогічною метою. Водночас, термін "мігранти" у ширшому сенсі може включати окремі категорії короткотермінових мігрантів, наприклад, працівників сезонного сільського господарства [33, с. 14–15].

У науковій літературі всі держави світу за роллю в глобальній міграційній системі зазвичай поділяють на три основні типи. Першу групу становлять країни, з яких виходять основні потоки мігрантів — легальних, нелегальних, трудових, політичних біженців, шукачів притулку тощо. До другої групи належать розвинуті країни з високим рівнем життя — такі як члени Європейського Союзу, США, Японія, Канада, Австралія — які здебільшого є кінцевими пунктами міграції і самі не продукують значних обсягів мігрантів. Третя категорія включає держави, які одночасно виступають як донори і реципієнти міграції — вони приймають мігрантів з бідніших країн, але водночас і самі є джерелом трудової міграції до більш економічно розвинених регіонів [2, с. 143].

Регулювання міграційної політики в межах Європейського Союзу є надзвичайно комплексним і охоплює цілу низку нормативних актів. Свобода пересування осіб розглядається як фундаментальний принцип

функціонування єдиного ринку, простору свободи, безпеки та правосуддя, а також є суттєвим елементом концепції спільного європейського громадянства. Ця свобода передбачає, серед іншого, право мешкати в будь-якій державі-члені ЄС, вільно переміщати робочу силу (з певними обмеженнями для новоприєднаних країн), а також забезпечення права на сімейне возз'єднання.

Право на вільне пересування та проживання було закріплено в пункті 1 статті 18 Амстердамського договору. Це право реалізується з урахуванням конкретних умов і обмежень, передбачених у відповідних правових актах ЄС. Детальний механізм реалізації визначено в Директиві 2004/38/ЄС Європейського парламенту та Ради, яка регламентує права громадян ЄС і членів їхніх родин на переміщення та проживання в межах Європейського Союзу [6].

Умови перебування громадян ЄС на території іншої держави-члена диференціюються залежно від тривалості їх присутності. Якщо перебування є короткочасним (до трьох місяців), особа може вільно залишатися без будь-яких спеціальних вимог — про це йдеться у статті 6 Директиви. Якщо ж мова йде про довготривале перебування (більше трьох місяців), то відповідно до статті 7, таке право мають особи, які не є тягарем для соціальної системи країни перебування. Серед таких осіб:

- наймані працівники та самозайняті особи;
- громадяни, які мають достатні фінансові ресурси для проживання без звернення до соціальної допомоги, а також медичне страхування;
- студенти, які здобувають професійну освіту за наявності фінансових засобів і страховки;
- члени родин вищезазначених категорій громадян.

Щоб набути статусу постійного резидента в Європейському Союзі, особа повинна безперервно проживати на території країни-члена щонайменше п'ять років, хоча в окремих випадках цей строк може бути зменшений, як передбачено в пункті 1 статті 16 відповідної Директиви. При цьому норми, що регулюють довготермінове перебування, не застосовуються [34, с. 39].

Рух робочої сили в межах ЄС є невід'ємною частиною функціонування внутрішнього ринку. Громадяни Союзу мають рівні права на працевлаштування в будь-якій країні-члені, без дискримінації за національною ознакою у питаннях оплати праці, умов зайнятості чи доступу до професійної діяльності. До цього переліку прав належать:

- можливість прийняття реальних пропозицій роботи;
- свобода пересування з метою працевлаштування між країнами Союзу;
- законне перебування в іншій державі-члені для здійснення трудової діяльності згідно з її нормами;
- право залишитися в країні навіть після завершення трудових відносин, якщо виконуються визначені умови.

Однак ці гарантії можуть бути обмежені у виняткових випадках, якщо йдеться про захист суспільної безпеки, порядку чи здоров'я, але не з економічних причин. Вони також не поширюються на певні державні посади. Основою правового забезпечення у цій сфері слугує Регламент Ради № 1612/68, який регламентує механізми вільного переміщення працівників в рамках ЄС.

Політика ЄС у сфері возз'єднання сімей є важливим елементом підтримки соціальної стабільності мігрантів і реалізується через ключові нормативні акти — Директиву 2004/38/ЄС, яка визначає права громадян Союзу та їх родин, і Директиву 2003/86/ЄС, що регулює аналогічні процеси для громадян третіх країн.

Під возз'єднанням родини мається на увазі переїзд і проживання членів родини з метою збереження родинної єдності. До цієї категорії належать:

- подружжя або партнери, яких офіційно визнає закон приймаючої країни;
- діти — як неповнолітні, так і повнолітні, що утримуються членом родини;
- прямі родичі, які залежать фінансово від особи, що виступає ініціатором возз'єднання.

Основна вимога — відсутність потреби в державній соціальній допомозі. Це забезпечується при дотриманні певних критеріїв:

- якщо мова йде про приєднання до громадянина ЄС — виконання умов, аналогічних до тих, що діють для довготривалого проживання самого громадянина;
- для родичів громадян третіх країн — необхідно надати докази наявності житла, стабільного доходу, медичного страхування і проходження програм інтеграції, якщо вони передбачені приймаючою країною.

На родичів мігрантів поширюються ті самі правила щодо в'їзду, включаючи необхідність отримання візи, що застосовуються до інших категорій осіб [35].

Після п'яти років безперервного легального перебування члени родин можуть претендувати на право постійного проживання в країні-члені. Однак це право, як і в інших випадках, може бути обмежене міркуваннями безпеки, охорони здоров'я чи суспільного порядку.

Щодо короткострокового (до трьох місяців) перебування, найчастіше застосовується візовий режим. Європейський Союз реалізує єдину візову політику, яка передбачає чотири основні напрями:

- визначення списків країн, громадяни яких потребують або не потребують візи для в'їзду в ЄС;
- регулювання порядку оформлення та умов надання віз;
- встановлення уніфікованого зразка візового документа;
- впровадження системи взаємного визнання віз, що діють у всіх країнах-учасниках.

Ці положення ґрунтуються на Регламенті Ради № 539/2001, який регулярно оновлюється відповідно до актуальних змін, зокрема в рамках реалізації Стокгольмської програми 2009 року [36].

Після вступу в дію Амстердамського договору, що закріпив за Європейським Союзом повноваження у сфері надання притулку, було

ініційовано процес формування Єдиної європейської системи притулку. Основною метою цієї ініціативи є уніфікація відповідного законодавства держав-членів [35].

На сьогоднішній день ЄС здійснює нормативне регулювання таких ключових елементів:

- ідентифікація країни, відповідальної за розгляд заяви про надання притулку;
- запровадження загальних стандартів щодо процедури надання й скасування статусу біженця;
- визначення критеріїв для визнання осіб із третіх країн як біженців або тих, хто потребує додаткового міжнародного захисту, а також обсяг прав, які вони отримують;
- встановлення мінімальних гарантій щодо умов прийому шукачів притулку;
- застосування тимчасових захисних заходів у випадках масової міграції.

Нормативні акти Європейського Союзу окреслюють базові стандарти для забезпечення захисту та встановлюють загальні правила процедур. Єврокомісія наполягає на зміцненні міждержавної співпраці завдяки створенню спеціалізованого Європейського офісу з питань притулку, а також підвищенні рівня взаємної підтримки серед країн-членів та співробітництва з країнами поза межами ЄС.

Під незаконною міграцією слід розуміти проникнення або перебування на території іншої держави всупереч чинному законодавству, що регулює порядок перетину кордонів, проживання й залишення країни. До злочинів, які тісно пов'язані з цим явищем, належать торгівля людьми та організоване незаконне перевезення мігрантів [34].

Ключові напрями політики у сфері боротьби з нелегальною міграцією викладено в Повідомленні Єврокомісії від 19 липня 2006 року. Основу правового забезпечення становлять директиви та рамкові рішення, зокрема:

- Директива Ради 2002/90/ЄС, яка визначає склад правопорушень, пов'язаних із сприянням незаконному в'їзду, транзиту чи перебуванню;
- Рамкове рішення Ради 2002/946/ЄС, спрямоване на посилення заходів запобігання цим порушенням;
- Директива щодо покарань для перевізників, які сприяють незаконній міграції [34].

Після початку дії Лісабонського договору правова база протидії нелегальній міграції, яка раніше була розділена на перший і третій стовпи правової системи ЄС, інтегрувалася в єдину структуру. Серед практичних заходів протидії незаконній міграції виділяються:

- боротьба з нелегальним працевлаштуванням, яке часто є стимулом для нелегального в'їзду;
- введення кримінальної відповідальності за порушення міграційного законодавства та застосування штрафних санкцій;
- розвиток партнерства з третіми країнами задля кращого контролю міграційних потоків, інформування про легальні канали міграції та повернення порушників режиму;
- покладення обов'язків на перевізників, особливо авіакомпанії, за перевезення осіб без відповідних документів;
- посилення контролю зовнішніх кордонів ЄС, у тому числі через мережу прикордонних служб;
- організація повернення мігрантів до країн їхнього походження через реадмісійні угоди.

Також передбачено реалізацію додаткових кроків, які підсилюють міжнародно-правові зобов'язання країн у боротьбі з торгівлею людьми та нелегальним перевезенням осіб [34].

Загалом міграційні процеси мають позитивний ефект для розвитку людства: вони сприяють вирівнюванню економічної нерівності, задовольняють потреби ринку праці, стимулюють міжкультурний обмін і духовне збагачення. Водночас однією з характерних рис сучасної міграції є

масштабність нелегальних потоків. За оцінками Міжнародної організації з міграції, кількість мігрантів у світі сягає приблизно 175 мільйонів осіб [37, с. 3].

Співпраця України з Європейським Союзом у сфері міграції здійснюється у трьох головних напрямках.

Перший стосується того, що Україна є країною походження великої кількості трудових мігрантів, тому значна увага зосереджується на укладенні двосторонніх угод із європейськими державами щодо легального працевлаштування українців та гарантій їх соціального захисту.

Другий напрям взаємодії обумовлений інтересами ЄС у контролі міграції та гарантуванні внутрішньої безпеки. У цьому контексті Союз підтримує Україну у зміцненні інфраструктури прикордонної охорони та боротьбі з нелегальним перетином кордонів.

Третій аспект — це забезпечення можливості вільного пересування громадян України по території ЄС. Це передбачає, що українська держава зберігає здатність ефективно управляти міграційними процесами. Така форма співпраці стала вагомим складовою міграційної політики України та потребує постійного вдосконалення.

Окремі положення щодо міграційних відносин закріплено в Угоді про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС, що набула чинності 1 березня 1998 року. Наприклад, у статті 24 гарантується відсутність дискримінації щодо українців, які легально працюють у країнах-членах ЄС, а стаття 25 передбачає можливість укладення домовленостей про координацію систем соціального забезпечення таких осіб.

Наприкінці 2001 року між Україною та Європейським Союзом було досягнуто домовленостей, що вилилися у формування Плану дій у сфері юстиції та внутрішніх справ. У контексті міграції та надання притулку цей документ передбачав необхідність приведення українського законодавства і структури органів державної влади у відповідність до норм ЄС. Водночас акцентувалася увага на необхідності поглиблення інтеграційної політики,

започаткування ефективної державної міграційної служби, організації систематичного нагляду за міграційними процесами, у тому числі нелегальною міграцією, налагодженні механізмів реадмісії та продовженні консультацій з візових питань.

Досягнення поставлених у цих документах завдань стало можливим завдяки низці реформ і міжнародних зобов'язань, які Україна взяла на себе. Зокрема, до таких кроків належать: ухвалення оновленого законодавства про громадянство у 2001 році, приєднання до Конвенції ООН про статус біженців у 2002 році, закріплення в законі права на свободу пересування у 2003 році та ратифікація Європейської соціальної хартії (переглянутої редакції), включно зі статтею 18, у 2006 році, що гарантує право на легальну трудову діяльність за кордоном [34].

Після того як ЄС розширився, охопивши країни-сусіди України, та започаткував нову політику добросусідства, у лютому 2005 року було погоджено спільний план дій. Цей документ визначив ключові напрямки співробітництва як у межах, так і поза межами чинної Угоди про партнерство і співробітництво. Пріоритетами стали переговори щодо пом'якшення візового режиму та домовленості з питань реадмісії.

Сторони наголосили на необхідності підтримки постійного діалогу з проблематики зайнятості та захисту трудових прав мігрантів, включно з дотриманням принципу недискримінації. Також відзначалося, що виконання положень Угоди про партнерство і співробітництво має бути повним і всебічним.

У червні 2007 року Україна та ЄС підписали дві ключові угоди – про спрощення візових процедур та про реадмісію, які набули чинності в січні 2008 року [34].

Вплив міграційної політики Європейського Союзу на Україну проявляється у кількох ключових напрямках.

Перш за все, правила ЄС, що регламентують прикордонний контроль, візовий режим, протидію нелегальній міграції, залучення

висококваліфікованих спеціалістів і студентів, а також захист прав мігрантів, суттєво змінили структуру та обсяги міграції з України. Внаслідок цього зросла мобільність українського населення, активізувалися трудові міграційні потоки до країн Європи, зросла кількість студентів з України у європейських університетах, а також посилився відтік кваліфікованих кадрів за кордон.

По-друге, прагнення України розвивати демократичну правову державу, в основі якої лежить повага до прав і свобод людини, зумовило орієнтацію міграційної політики на європейські принципи. Це сприяло перейняттю підходів ЄС у сфері регулювання міграції.

По-третє, зовнішньополітична стратегія Євросоюзу у сфері міграції стала стимулом для активізації українсько-європейського партнерства. Завдяки цьому Україна отримала доступ до технічної, фінансової та експертної підтримки, що, своєю чергою, дало поштовх до розвитку міграційного законодавства та формування відповідних інституцій. Найбільш виразно це простежується в процесі поступової лібералізації візового режиму [34, с. 56].

Узагальнюючи, варто відзначити, що врегулювання міграційних питань в межах ЄС є складним політико-правовим процесом, який базується як на праві ЄС, так і на національному законодавстві країн-членів. Через значний вплив міграційних процесів на соціальні, економічні та політичні сфери життя країн, регуляторна політика вимагає скоординованих зусиль і жорсткого контролю. Це передбачає не лише внутрішні правові механізми, але й широке використання міжнародних угод і процедур для ефективного управління міграційними потоками.

3.3. Пропозиції щодо вдосконалення міграційної політики України

Щоб трудова міграція мала позитивний вплив на розвиток людського капіталу в Україні, держава має впроваджувати низку комплексних заходів. Основне завдання — не просто сприяти поверненню українців із-за кордону, а

забезпечити умови, за яких повертатимуться висококваліфіковані фахівці, збагачені новими знаннями, навичками та досвідом. Для них має бути очевидною можливість професійної реалізації на Батьківщині. Особливо це актуально для тих, хто працював або навчався у сфері науки, досліджень, вищої освіти. Держава в такому випадку повинна створити умови для їх успішної інтеграції в наукове та професійне середовище.

У цьому контексті можна виокремити кілька ключових кроків, здатних стимулювати повернення найбільш перспективних спеціалістів:

Формування державних програм, спрямованих на залучення українських фахівців із-за кордону до роботи в Україні. Ідеться як про короткострокові дослідницькі ініціативи, так і про створення умов для укладання стабільних трудових контрактів. У реалізацію таких програм можуть бути включені приватні компанії, наукові установи, урядові й неурядові організації, які зацікавлені у поверненні молодих професіоналів, що отримали освіту за межами України.

Запровадження консультативно-інформаційної підтримки для мігрантів. Молоді люди, які тривалий час перебували за кордоном, часто не володіють актуальною інформацією щодо ринку праці в Україні, тому їм необхідні професійні консультації та допомога в адаптації до умов працевлаштування вдома.

Ініціювання програм на державному та місцевому рівнях, орієнтованих на співпрацю з тими фахівцями, які залишаються за кордоном, але готові долучатися до реалізації спільних проєктів з українськими установами. У цьому контексті доцільно дослідити досвід таких країн, як Індія чи Китай, які вже створили ефективні моделі взаємодії з діаспорою.

Окрім повернення фахівців, важливим завданням є ефективне використання потенціалу українців, які постійно мешкають у країнах ЄС. Це можна реалізувати через:

- стимулювання грошових переказів трудових мігрантів, зокрема шляхом запровадження пільгових тарифів на перекази через поштові чи електронні сервіси;
- залучення заощаджень мігрантів до української економіки через підвищені процентні ставки на валютні депозити та гарантії з боку держави щодо збереження таких вкладів [38].

Успішне впровадження зазначених заходів вимагає залучення широкого кола учасників: представників органів місцевого самоврядування, громадських організацій, закладів освіти, професійних об'єднань та бізнесу.

Водночас довгострокове вирішення проблеми трудової міграції полягає не лише в поверненні українців, а й у формуванні таких умов, які знижуватимуть потребу в еміграції. Це, зокрема, створення нових робочих місць, стабілізація соціально-економічної ситуації, підтримка підприємництва. У підсумку, головним завданням національної міграційної політики має стати стимулювання добровільного повернення українських трудових мігрантів завдяки привабливим соціальним і економічним умовам.

ВИСНОВОК

Проведене комплексне дослідження політичних аспектів міграційних процесів у сучасному українському суспільстві дозволило сформулювати системне наукове бачення проблеми, виявити ключові чинники та наслідки міграційних трансформацій, охарактеризувати особливості державної міграційної політики, а також окреслити перспективи її вдосконалення в контексті національних і міжнародних викликів. У процесі реалізації дослідницьких завдань було досягнуто глибокого теоретико-аналітичного осмислення сутності, типології, етапів і чинників міграційних процесів, здійснено багатоплощинну оцінку динаміки міграційних потоків в Україні, проаналізовано вплив військового стану на мобільність населення, а також обґрунтовано необхідність перегляду та модернізації інституційних механізмів державного управління у сфері міграції.

У межах першого розділу було здійснено всебічне теоретичне обґрунтування ключових понять і підходів до аналізу міграційних процесів, що становить необхідну концептуальну базу для подальшого вивчення політичного виміру цього явища. Завдання, визначені на початку дослідження, виконані шляхом комплексного осмислення сутності, типологічного розмаїття, історичної динаміки та факторної зумовленості міграційних переміщень у глобальному та національному вимірах.

Розглядаючи сутність міграції, було встановлено, що вона є не лише соціальним або демографічним явищем, а й багатовимірним процесом, що пронизує усі сфери суспільного життя – економічну, політичну, правову, культурну. У роботі визначено міграцію як форму просторової мобільності населення, яка супроводжується зміною місця проживання з різних причин і має як добровільний, так і примусовий характер. У межах здійсненої класифікації міграцій було виокремлено основні види – за напрямом, тривалістю, легальністю, мотиваційними ознаками, територіальним масштабом та соціальним складом мігрантів. Такий підхід дав змогу

сформувати уніфіковану типологію, що є основою для подальшого аналізу політичного впливу кожного типу міграції на функціонування держави та її інституцій.

У процесі вивчення історичних етапів міграційних процесів було показано, що міграція ніколи не була ізольованим або випадковим явищем, а постійно супроводжувала історичний розвиток людства, виступаючи як результат зовнішніх умов і внутрішніх трансформацій. Особлива увага була приділена ключовим історичним фазам – від античності до новітнього часу – з акцентом на причинно-наслідкових зв'язках між політичними процесами та хвилями міграцій. Було встановлено, що війни, зміни державних кордонів, політичні переслідування, революції, тоталітарні режими, а в новітній історії – гібридні конфлікти, збройна агресія та загрози національній безпеці виступали каталізаторами інтенсивного переміщення населення. Окремо розглянуто міграційні процеси на території України у контексті імперського впливу, радянської політики депортацій і переселення, хвиль трудової та політичної еміграції в період незалежності України, а також масової внутрішньої та зовнішньої міграції, спричиненої війною, що триває з 2014 року та особливо інтенсифікувалася після 2022 року.

Аналіз чинників міграційних процесів дозволив систематизувати та концептуалізувати множину причин, що обумовлюють переміщення населення. Визначено, що жоден з міграційних процесів не має монофакторної природи: кожен випадок або хвиля міграції є наслідком взаємодії комплексу чинників – економічних, політичних, соціальних, культурних, екологічних та безпекових. Особливу увагу приділено політичним факторам як центральному об'єктові подальшого дослідження, оскільки саме вони здатні як безпосередньо зумовлювати примусову міграцію, так і опосередковано впливати на прийняття індивідуальних рішень через нестабільність, корупцію, обмеження політичних прав чи загрозу репресій. Було показано, що політична ситуація в країні-донорі та країні-приймачу є вирішальною в формуванні

міграційної поведінки, адаптаційних стратегій, правового статусу мігрантів і навіть у формуванні політичних ідентичностей та світоглядних орієнтацій.

У процесі узагальнення теоретичних підходів було також з'ясовано, що сучасне наукове осмислення міграції вимагає мультидисциплінарного підходу. Політологія, соціологія, економіка, демографія, географія, право – кожна з цих наук вносить свій вклад у формування цілісної картини міграційних процесів. Проте саме політичний аналіз дозволяє розкрити ключові механізми взаємодії між міграцією та політичною владою, виявити потенціал та ризики, пов'язані з переміщенням населення, а також окреслити перспективи ефективного управління міграцією як суспільним процесом, що має прямий вплив на легітимність інституцій, політичну інтеграцію та соціальну згуртованість.

У другому розділі роботи було здійснено комплексний аналіз міграційних процесів в Україні з урахуванням сучасних викликів, зумовлених внутрішньополітичними, економічними, соціальними та безпековими трансформаціями. Поставлені на початку дослідження завдання дозволили виявити глибину структурних змін, що відбуваються у сфері міграційної динаміки, а також оцінити ефективність наявних інституційних механізмів, правового регулювання та політичних підходів до управління цим процесом у контексті зростаючої нестабільності.

У першому підпункті розділу було розглянуто спектр передумов і детермінант, які зумовлюють специфіку сучасної міграційної ситуації в Україні. Серед них вагомими виявилися фактори макроекономічного характеру, зокрема нерівномірність регіонального розвитку, високий рівень безробіття, нерівність доступу до соціальних благ, відтік кваліфікованої робочої сили та зниження рівня життя значної частини населення. Водночас, до ключових політичних факторів було віднесено наявність збройного конфлікту, загрозу безпеці громадян, недовіру до державних інституцій, кризу системи правосуддя, а також брак дієвих механізмів політичного представництва та участі. Аналіз показав, що саме комплексна взаємодія цих

факторів створює сприятливе середовище для розвитку як зовнішньої, так і внутрішньої міграції, причому в умовах воєнного конфлікту ця взаємодія набуває гострої форми з переважанням вимушеного, а не добровільного характеру міграційного руху.

У межах вивчення нормативно-правового поля та політичних ініціатив, спрямованих на регулювання міграційних процесів, було з'ясовано, що хоча Україна володіє базовим законодавчим фундаментом у цій сфері, він часто виявляється застарілим або не здатним адекватно реагувати на новітні виклики. Зокрема, чинна нормативна база лише частково враховує потреби внутрішньо переміщених осіб, трудових мігрантів та біженців, а також не містить достатньо механізмів для довгострокової реінтеграції мігрантів у соціальне та політичне середовище. Було встановлено, що державна міграційна політика зосереджена переважно на реактивних, а не на проактивних заходах, і часто втрачає актуальність через брак комплексного бачення та узгодженості дій між центральною та місцевою владою. Політичні ініціативи, спрямовані на удосконалення ситуації, залишаються переважно декларативними, що свідчить про недостатню політичну волю до стратегічного реформування міграційного управління.

Окрему увагу було приділено динаміці міграційних процесів протягом останніх п'яти років. На основі статистичних і аналітичних джерел показано, що з 2020 року спостерігається поступове зростання як зовнішньої, так і внутрішньої мобільності населення, що стало наслідком як глобальних процесів, зокрема пандемії COVID-19, так і регіональних чинників, пов'язаних з ескалацією конфлікту на сході України. Після початку повномасштабного вторгнення РФ у 2022 році відбувся стрімкий демографічний зсув, зумовлений масовою евакуацією, депортаціями, вимушеною еміграцією та масштабною внутрішньою релокацією. У роботі було детально проаналізовано напрямки переміщення населення, соціально-економічний профіль мігрантів, зміну демографічного навантаження на приймаючі регіони, а також вплив цих

процесів на систему державного управління, інфраструктуру, безпеку та регіональну політику.

У межах підрозділу, присвяченого аналізу впливу воєнного стану на міграцію, було встановлено, що сам факт активної фази воєнних дій є основним детермінантом сучасної міграційної поведінки. Військові дії спричинили глибокі соціальні трансформації, серед яких — руйнація домогосподарств, втрата житла, знищення інфраструктури, тимчасова окупація окремих територій, зростання відчуття небезпеки та зневіри у спроможність держави забезпечити базові умови існування. У цьому контексті особливої ваги набуває феномен вимушеної міграції, яку слід розглядати не лише як гуманітарне явище, а як політичний виклик, що потребує координованих рішень на міжвідомчому, міжрегіональному та міжнародному рівнях. Було також з'ясовано, що воєнний стан зумовлює специфіку правового статусу мігрантів, обмеження вільного пересування, доступу до адміністративних послуг, зміни в реєстрації місця проживання, процедурі виборчої участі, а також загалом впливає на ступінь реалізації громадянських прав.

Системний аналіз, здійснений у другому розділі, дозволив виокремити низку ключових проблемних точок у функціонуванні державної політики регулювання міграційних процесів. Йдеться про розбалансованість законодавчої бази, обмеженість фінансово-ресурсного забезпечення відповідних програм, недостатній рівень координації між державними органами, відсутність довгострокової стратегії адаптації та реінтеграції мігрантів. Показово, що попри значну активізацію громадянського суспільства та міжнародних партнерів у сфері підтримки внутрішньо переміщених осіб, механізми зворотного зв'язку та включення мігрантів до процесу ухвалення рішень залишаються обмеженими. Це вказує на необхідність не лише технічного вдосконалення управлінських процедур, а й переосмислення парадигми державної політики в напрямі відкритості, інклюзивності та людиноцентричності.

У третьому розділі дослідження було здійснено глибокий аналітичний огляд наслідків міграційних процесів для економічного розвитку України, проаналізовано особливості регулювання міграції у країнах Європейського Союзу та надано обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення національної міграційної політики в умовах зростаючих внутрішніх і зовнішніх викликів. Сформульовані висновки базуються на результатах міждисциплінарного осмислення економічних, політичних, соціокультурних та правових аспектів міграційної динаміки, що дозволило виявити ключові закономірності впливу міграційних процесів на стратегічний розвиток держави.

У ході аналізу було встановлено, що вплив міграційних процесів на економіку України має суперечливий характер, зумовлений поєднанням як позитивних, так і негативних ефектів. З одного боку, виїзд значної частини економічно активного населення, особливо молоді та висококваліфікованих спеціалістів, призводить до дефіциту робочої сили, втрати людського капіталу, зниження інноваційного потенціалу та уповільнення темпів економічного зростання. Це також створює ризики для функціонування ключових секторів економіки, зокрема сільського господарства, будівництва, медицини та сфери обслуговування. З іншого боку, зовнішня трудова міграція забезпечує суттєві надходження валютних переказів, які стабілізують платіжний баланс країни, підтримують внутрішній споживчий попит і слугують альтернативним джерелом соціальної підтримки для сімей мігрантів. У роботі наголошено, що наявна система залежності від трудової міграції вимагає осмислення не як тимчасового явища, а як стійкого економічного чинника, який потребує адаптивної державної політики, здатної перетворити міграцію з дестабілізуючого виклику на джерело розвитку.

У розділі проведено аналіз підходів до регулювання міграційних процесів у Європейському Союзі, що дозволило виявити як ефективні інституційні рішення, так і потенційні практики, які можуть бути адаптовані до українських реалій. Було доведено, що європейська модель управління міграцією базується на чіткій законодавчій структурі, що охоплює питання

легалізації перебування, інтеграції, захисту прав мігрантів, контролю за кордонами, а також забезпечення соціальних гарантій. Особливу увагу було приділено досвіду країн Центральної та Східної Європи, які, подібно до України, зіткнулися з масовими міграційними потоками після вступу до ЄС або під час геополітичних криз. Аналіз показав, що ефективна міграційна політика потребує системного поєднання регуляторного інструментарію, механізмів міждержавної координації та реалізації інклюзивних програм інтеграції мігрантів на ринку праці, в системі освіти та в громадському житті. Застосування європейського досвіду дозволяє Україні не лише сформувати цілісну політику управління міграцією, але й посилити інституційну спроможність у сфері захисту прав людини, національної безпеки та соціальної згуртованості.

В межах підрозділу, присвяченого формулюванню пропозицій щодо вдосконалення української міграційної політики, було обґрунтовано потребу у трансформації існуючих підходів до планування, координації та реалізації державної міграційної стратегії. У дослідженні аргументовано, що сучасні виклики, зокрема повномасштабна війна, масштабна внутрішня релокація, зростання трудової еміграції та гуманітарні кризи, потребують цілісної, багатовекторної політики, яка б поєднувала короткострокові антикризові заходи з довгостроковими стратегіями сталого розвитку. Було наголошено на необхідності удосконалення системи обліку міграційних потоків, підвищення якості статистичних даних, створення інтегрованих баз даних, забезпечення міжвідомчої взаємодії, а також залучення експертного середовища та інститутів громадянського суспільства до процесу формування політичних рішень. Окремий акцент було зроблено на важливості формування політики повернення, реінтеграції та стимулювання участі трудових мігрантів у розвитку регіонів шляхом інвестування, підприємництва та передачі знань.

Отже, політичні аспекти міграційних процесів в Україні потребують глибокого осмислення з урахуванням національних інтересів, європейського вектору інтеграції, безпекових викликів та соціального добробуту громадян.

Сформульовані в дослідженні висновки та пропозиції можуть бути використані для вдосконалення державної політики у сфері міграції, розробки відповідних нормативно-правових актів, а також у практиці освітніх та науково-аналітичних інституцій. З огляду на масштабність явища, важливо, аби питання міграції розглядалося не ізольовано, а як частина ширшої стратегії національного розвитку, яка ґрунтується на соціальній справедливості, дотриманні прав людини та забезпеченні сталого майбутнього України в умовах європейської інтеграції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЛ

1. Курилич М. Трансформація та політизація міграційних процесів під впливом глобалізації. Київ: Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2010. Вип. 49. С. 364–380
2. Continued effectiveness of the Organization in view of the new challenges: Doc. MC 1631 Intergovernmental Committee for Migration. Geneva, 1989. P. 12—14
3. Міжнародна термінологія у сфері міграції: українсько-англійський тлумачний словник. Київ: БЛАНК-ПРЕС, 2015. 100 с.
4. European Convention on the Legal Status of Migrant Workers. Strasbourg: European Treaty Series, 1977. № 93. 12 p.
5. Населення України. Трудова еміграція в Україні ред. рада: Е. М. Лібанова, О. В. Позняк, О. А. Малиновська. Київ: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. 233 с.
6. Романенко І. Причини і наслідки інтелектуальної трудової міграції. Актуальні питання фінансово-економічного розвитку держави та регіонів: зб. тез наукових робіт Міжнародної наук. практ. конференції. Київ, 2014. С. 113–117.
7. Бараник З. П., Романенко І. О. Інтелектуальна міграція як об'єкт статистичного дослідження. Ефективна економіка. Дніпро: Дніпровський державний аграрно-економічний університет, 2014. № 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3096>
8. Borjas G. Friends or Strangers: The Impact of Immigrants on the U.S. Economy. New York: Basic books, 1990. 274 p.
9. Ровенчак О. Визначення та класифікації міграцій: наближення до операційних понять. Політичний менеджмент. 2006. 2 (17). С.127—139.

10. Кукурудза І. І., Ромащенко Т. І. Україна у світових процесах трудової міграції: Монографія. Черкаси: ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2012. 252 с.
11. Тоба М. Психологічні особливості міжкультурної адаптації особистості до нового етнічного середовища. Соціальна психологія. 2003. № 1. С. 134 - 139.
12. Природа та історичні передумови виникнення трудової міграції населення. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. 2014. Вип. 12(2). С. 89-91. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2014_12%282%29_27
13. Законодавче забезпечення процесів трудової міграції в європейських країнах. Університетські наукові записки. 2008. № 1. С. 151-156. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2008_1_25
14. Perruchoud, R. Persons falling under the mandate of the International Organization for Migration and whom the Organization may provide migration services. International Journal of Refugee Law. 1992. Vol. 4, N 2. P. 206—214
15. Орловська Ю., Реліна І. Аналіз формування глобального ринку кваліфікованих кадрів. Економічний аналіз. 2012 рік. Випуск 10. Частина 1. С. 309–312.
16. Міжнародна термінологія у сфері міграції: українсько-англійський тлумачний словник. Київ: БЛАНК-ПРЕС, 2015. 100 с.
17. Цевух Ю. О. Соціально-економічні аспекти міграції в Україні. Економічна інтеграція як умова підвищення добробуту у країнах СНД : зб. наук. праць міжнар. наук.-практ. конф. ; Одеський національний університет імені І.І. Мечникова. О., 2011. Ч. 2 С.79-81
18. Фомішин С.В. Міжнародні економічні відносини: навчальний посібник. Львів: Новий світ 2000, 2010. 360 с.
19. Кизима І. Чинники зовнішньої трудової міграції населення України. Наукові праці КНТУ. Економічні науки. 2009. № 15. С. 365– 369.

20. Курунова Ю.О. Міжнародна міграція робочої сили як чинник економічного розвитку країн (на прикладі міграційних потоків між ЄС і Україною) [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.02 світове господарство і міжнародні економічні відносини. Львів: ЛНУ, 2015. 18 с.
21. Опора. Вплив повномасштабної війни на міграцію українців: як масштаби переміщення оцінюють держава Україна та міжнародні організації. URL: <https://www.oporaua.org/viyna/vpliv-povnomasshtabnoyi-viini-na-migratsiiuukrayintsiv-iak-masshtabi-peremishchennia-otsiniuiut-derzhava-ukrayina-tamizhnarodni-organizatsiyi-24523>
22. Кадрова Агенція Пелех. Міграційні процеси в Україні: причини та наслідки. URL: <https://pelekh.agency/news/migratsiyi-protsesi-v-ukrayini-prichini-ta-naslidki.html>
23. Міграційна політика: експерти розповіли, як повернути українських біженців додому. URL: <https://cs.detector.media/reforms/texts/186002/2024-04-01-migratsiyi-polityka-eksperty-rozpovily-yak-povernuty-ukrainskykh-bizhentsivdodomu/>
24. MixDigital Team. Міграція населення України під час війни URL: <https://mixdigital.com.ua/blog/migracziya-naselennya-ukraini-pid-chas-vijni/>
25. «РЕГУЛЮВАННЯ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ». URL : https://www.dnu.dp.ua/docs/ndc/konkyrs_stud/ES/3_4.pdf
26. Державне фінансове регулювання економічних перетворень: монографія / І.Я. Чугунов, А.В. Павелко, Т.В. Канєва, та ін.; за заг. ред. А.А. Мазаракі. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2015. – 376 с.
27. Міністерство соціальної політики України. Внутрішньо переміщені особи. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html>

- 28.Наталія Криницька, Анна Комзюк. Міграційна політика України щодо іноземців з урахуванням перспективи повоєнного відновлення аналітичне дослідження URL:
https://r2p.org.ua/storage/documents/0a0603868eedd18b6e233f03ba508a998fe7fa3c_original.pdf
- 29.Міністерство економіки України. МАЄМО ПОДОЛАТИ НАЙБІЛЬШУ МІГРАЦІЙНУ КРИЗУ З ЧАСІВ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА ПОВЕРНУТИ УКРАЇНЦІВ, - ЮЛІЯ СВИРИДЕНКО. URL:
<https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=d92e0a9e-bd07-4f64-aa65-0d426111992d&title=MamoPodolatiNaibilshu>
- 30.Gradus. МІГРАЦІЯ ТА СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ НАСТРОЇ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ – дванадцята хвиля дослідження* Аналітичний звіт. Жовтень 2022. URL:
https://gradus.app/documents/317/Gradus_EU_wave_12_UA.pdf
- 31.Служба Міністра Кабінету Міністрів України, опубліковано 23 січня 2020 року о 12:00.Урядовий портал. Оприлюднено результати оцінки чисельності наявного населення України. URL:
<https://www.kmu.gov.ua/news/oprilyudneno-rezultati-ocinki-chiselnosti-nayavnogonaseleennya-ukrayini>
- 32.Укрінформ - актуальні новини України та світу. URL:
<https://www.ukrinform.ua/>
- 33.Міжнародна термінологія у сфері міграції: українсько-англійський тлумачний словник. Київ: БЛАНК-ПРЕС, 2015. 100 с.
- 34.ТУЛЬБА Надія Іванівна. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МІГРАЦІЇ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ. URL:
<http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/40409/3.pdf>
- 35.Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри (понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія, практика) : енциклопедія / упоряд. Ю. І. Римаренко ; за ред. Ю. І. Римаренка. — Київ : Довіра, 1998. — 912 с.

36. Піскун О. Основи міграційного права: Порівняльний аналіз: Посібник.— К.: МП Леся, 1998.—С.103, 145,150
37. Луцишин Г. Міграційна криза в ЄС: проблема безпеки зовнішніх кордонів та загострення міжетнічних конфліктів. Г. Луцишин. Політичні науки. — 2015. — Випуск 1. — № 2. — с. 41–45.
38. Ярослав Прищепа, Ганна Матвіїшина. Як через війну скоротилось населення України та що з цим робити: розповідає експерт.
[URL:https://suspilne.media/354672-ak-cerez-vijnu-skorilos-naselenna-ukraini-taso-z-cim-robiti-rozpovidaie-ekspert/](https://suspilne.media/354672-ak-cerez-vijnu-skorilos-naselenna-ukraini-taso-z-cim-robiti-rozpovidaie-ekspert/)